

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

**Bakı Dövlət Universiteti
Şərqsünaslıq fakültəsinin
gənc alim və magistrantlarının**

**Azərbaycanın xalqının ümummilli lideri
HEYDƏR ƏLİYEVİN anadan olmasının
100-cü ildönümünə həsr olunmuş**

“ŞƏRQ FİLOLOGİYASI MƏSƏLƏLƏRİ”

**ELMİ KONFRANSININ
MATERİALLARI**

Bakı-2023

Azərbaycanın xalqının ümummilli lideri

**HEYDƏR ƏLİYEVİN anadan olmasının
100-cü ildönümünə həsr olunmuş**

“ŞƏRQ FİLOLOGİYASI MƏSƏLƏLƏRİ”

mövzusunda

ELMİ KONFRANSIN

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Aydan Xəndan	Şərqsünaslıq fakültəsinin dekanı, dosent – sədr
Nigar İsmayılzadə	Şərqsünaslıq fakültəsinin elmi işlər üzrə dekan müavini, dosent – sədr müavini

Üzvlər

Tərlan Məlikov	Şərqsünaslıq fakültəsinin Tədris işləri üzrə dekan müavini
Şahin Yusifli	Şərqsünaslıq fakültəsinin Sosial məsələlər və tələbələrlə iş üzrə dekan müavini
Heybət Heybətov	Ərəb filologiyası kafedrasının dosenti
Təranə Hüseynbalayeva	Ərəb filologiyası kafedrasının dosenti
Gülnarə Abdullayeva	Ərəb filologiyası kafedrasının dosenti
Cəmilə Rüstəмова	Türk filologiyası kafedrasının dosenti
Nurlanə Mustafayeva	Türk filologiyası kafedrasının dosenti
Bənövşə Hacıyeva	Türk filologiyası kafedrasının dosenti
Familə Nəcəfova	İran filologiyası kafedrasının müəllimi

Program Komitəsi

Sədr

Rüfət Rüstəmov

Türk filologiyası kafedrasının müdiri

Üzvlər

Mehdi Kazımov
professor

Orta şərq dilləri və ədəbiyyatı kafedrasının müdiri,

Oqtay Cəlilbəyli

Uzaq Şərq dilləri və ədəbiyyatı kafedrasının
müdiri, professor

Vüqar Qaradağlı

Ərəb filologiyası kafedrasının müdiri, dosent

Jalə Əliyeva

Türk filologiyası kafedrasının professoru

Aida Qasımova

Ərəb filologiyası kafedrasının professoru

Nəsruulla Məmmədov

Ərəb filologiyası kafedrasının professoru

Əsmətəxanım Məmmədova

Orta şərq dilləri kafedrasının dosenti

Kəmalə Əhmədova

Türk filologiyası kafedrasının dosenti, f.e.d.

MƏRUZƏLƏR :

Şahin Yusifli

Oyunlarla bağlı qədim linqvopoetik sahənin xüsusiyyətləri barədə qeydlər.....

Qasımova Gülər

İbri dilində modellərlə söz yaratmanın başlıca xüsusiyyətləri.....

Gövhər xanım Nağıyeva

QətranƏTRAN TƏBRİZİNİN “DİVAN”INDA İDİOMATİK İFADƏLƏR

.....

Mir-Bağirova Sevda

Tehran dialektində əvəzliliklərin xarakterik xüsusiyyətləri

Sadıqlı İqbal

Nəsiminin farsca “Divanı”nda antonimlərin semantik diapazonu

Elnarə Həsənova

İbri dilində söz önləri və onların semantik qrupları

Salmanov Valeh

Azərbaycan və fars dillərində diplomatik terminlərin müqayisəli təhlili

Əhmədova Nailə

Yapon dilində feilin əmr şəklinin müqayisəli tədqiqi

Məlikova Şəkər

Ərəb ədəbi dilində və Quranda feilin gələcək zamanının ifadəsi haqqında

Kazımova Nəbat

Müasir türk ədəbi dilində bütöv və yarımçıq cümlə anlayışı

Zeynəb Önər

İbri dilində hərbi terminologiyanın inkişaf tendensiyaları

Hüseynli Aydan

Holokost mövzusu Aharon Appelfeldin yaradıcılığında

Eyvazova İrina

Ərəb əlyazma fondları

Babanlı Əli

ƏBUL-BƏRAKƏT ƏBDUR-RAHMƏN ƏL-ƏNBARİNİN HƏYAT VƏ YARADICILIĞI

Mənsimov Nazim

Fars dilində mürəkkəb feillərin aralı və yanaşı vəziyyəti ilə bağlı aparılan tədqiqat..

Quliyeva Həmidə

RZAQULU XAN HİDAYƏTİN POEZİYASI.....

Zeynalova Əsmər

ƏRƏB YAZI ELMI

Ağaliyev Anar

Müasir fars dilində mürəkkəb isimlərin quruluş modelləri

Muradova Həbibə

Qurani-Kərimin Yusif surəsində yuxu motivi

Hüseynzadə Leyla

Fars frazeologiyasının əhatə dairəsi

Məmmədova Aişə

Xətib Təbrizi “Kitab Əl-Kafi” əsəri

Abbaslı Rəna

İmadəddin Nəsiminin dilində alınma sözlər

Əliyeva Aytac

Ərəb ədəbi dilində nitq hissələrinin təsnifatı

Hüseynova Sevda

Nizami Gəncəvi “Xəmsə” sində eliziya fonetik hadisəsi (ke) bağlayıcısı əsasında

Mürsəlzadə Günel

Azərbaycan və yapon dillərində feilin valentliyini dəyişən kateqoriyalar.....

Abbaslı Elmir

Yapon dili: Altay dil ailəsi konsepsiyasına ümumi baxış

Əliyeva Nigar

İrabin növləri

Teymurova Rübabə

Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi”ndə vurğuya görə formalaşan omoqraflar

Şəfəq Ağalarlı

Daniel Defonun “Robinzon Kruzo” əsərinin ərəb qaynağı

Atlıxanlı Aysel

Məsud Səəd Salman Divanı klassik yaradıcılıq modeli kimi

Xəlilzadə Lələ

Ərəb dilində siyasi terminlər

Səfərəliyev Cavid

Azərbaycan və Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin siyasi-iqtisadi əlaqələri

Türbəndiyev Əkbər

Fars dilində feli sifət tərkibləri

Şahin Yusifli

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsi, Orta Şərq dilləri və ədəbiyyatı kafedrasının müəllimi, doktorant

Oyunlarla bağlı qədim linqvopoetik sahənin xüsusiyyətləri barədə qeydlər

Klassik şairlərin divanlarının tədqiqi göstərir ki, bir çox şeir ustaları öz sənət aləmində diqqəti cəlb edən komponentlərdən istifadə etməyə çalışıblar. Bu ünsürlər bəzi şairlərdə öləri səciyyə daşısa da, bəzilərində böyük bir linqvopoetik sahə yaradıb. Bu kültə müxtəlif aspektlərdən təhlilə yaradığı üçün, ona müstəqil dilçilik və ya ədəbiyyatşünaslıq sahəsi kimi baxmaq olar. Burada leksikoloji qat, poetik vasitələr qeyd olunan iki sahənin vəhdət yaratdığını göstərir. Klassik farsdilli şairlərin əsərlərinə diqqət etsək, onların yaradıcılığında oyun adları ilə bağlı bir çox leksemlərə yer verildiyinin şahidi ola bilərik. Şairlər öz xəyal dünyasında olan mövzuları oyunları abu-havası daxilinə gətirmiş, oyun prosesi ilə həyatı prosesi əlaqələndirmişdir. Tədqiqatçılar bu sahəyə xüsusi diqqət yetirmədiyi, bir çox tərcümələrdə oyun ad və atributlarının istifadə qaydaları və yaratdıqları mənalar nəzərə alınmadığı üçün tərcümədə naqisliklər yaranmışdır. Belə bir sahənin sonrakı dövrlərdə təkrar olunması onların xüsusi poetoji fəndlər olduğu qənaətini yaratmışdır. Digər tərəfdən oyunlarda olan gedişlərin şairlər tərəfindən poetik şəkildə adlandırılması və daha güclü bənzətmə elementləri hesabına meydana çıxan leksik vahidlərin həqiqi oyun prosesinə yol tapması şairlərin verdiyi adların ümumişləklilik qazanması ilə nəticələnmişdir. Bir çox hallarda şairlər müharibə səhnələrinin işıqlandırılmasında, mübarizə mühitini təsvir etmək üçün şahmat və nərd kimi oyunların atributlarına və leksik səmasına müraciət ediblər. Məhəbbətlə bağlı məqamlarda çövkən oyununun vahidlərindən yararlanıblar. Bu zaman qeyri-müəyyən tərcümələr meydana çıxsa da, oyunlarla yaxından tanış olan şəxslərin şeirlə oyun arasında ortaqlıq tapmasının, mənənin daha böyük təntənə ilə ifadə olunduğunun şahidi olublar. Həyatın bir mübarizə meydanı olduğunu nəzərə alan klassiklər oyunlarda gedən mübarizəni elə həyatı mübarizə kimi qiymətləndirmiş, bu mübarizəni kiçik mübarizə kimi model olaraq insanlara təqdim etmişdilər. Bu zaman şair ifadə etmək istədiyi məzmunu müəyyənləşdirərək eyniyyət yaratmış, dar məcrada böyük məzmunu ifadə etməyə müvəffəq olmuşdur. Şahmatdakı fiqurların hərəkət istiqaməti, nərddəki zərin vəziyyəti, şans-bəxt məsələsi, çövkəndəki top və dəyənenyin funksiyaları ayrılıqda və birgə istifadə olunmaqla oyun səmasını əks etdirən sahə formalaşdırmışdır. Bu zaman yüzlərlə yeni söz və birləşmə, o cümlədən frazeoloji vahid və idiomatik əsaslı ifadələr meydana gəlmişdir. Oyunların poeziya daxilinə gətirilməsi təsadüfi xarakter daşımamışdır. Bir vaxtlar yalnız saraydakı insanlara müəyyən olan oyunlar, şairlərin diqqətini cəlb etmiş, onlar cəmiyyətə

yayıldıqdan sonra insanların ən gözəl anladığı dilin oyun dili olduğunu bilən şairlər açıq və gizli mətəbləri oyun leksik səması hesabına ifadə edə bilmişdir. Bu dil bəzən onları açıq ifadədən yayındırmış, təhlükəni uzaqlaşdırmış, məsuliyyətdən azad etmişdir.

Qasımova Gülər

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsi, Ərəb filologiyası kafedrasının müəllimi, doktorant

İbri dilində modellərlə söz yaratmanın başlıca xüsusiyyətləri

İbri dilində söz yaratmanın başlıca üsullarından biri də modellərlə sözlərin yaradılmasıdır. Bu üsulla söz yaratmanın əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, söz modelləri sözləri yalnız struktur baxımından deyil, həm də leksik-semantik baxımdan da birləşdirir. Bu zaman sözlər müəyyən modellər, belə demək mümkünsə, “düsturlar” əsasında yaranır. Hər bir düstur müəyyən qrup sözlərin yaradılmasında istifadə olunur. Əgər hər hansı bir düsturda kök samitlərinin yerinə digər kökün samit səslərini yerləşdirsək, biz həmin düstur əsasında müəyyən qrup oxşar sözlər yaradaırıq.

İbri dilində söz modellərinin mövcudluğu samitlərdən ibarət kökün sabitliyinin zəruriliyi ilə şərtlənir: bu və ya digər qrup modellərdə müxtəlif şəraitdə baş verən samitlərin kombinator dəyişikliyi modellər arasındakı semantik korrelyasiyasının itirilməsinə gətirib çıxara bilərdi; artıq göstərildiyi kimi məhz mövcud qayda-qanun sami dillərində sami tərkibin sabitliyini müəyyənləşdirir. Morfoloji vasitələrin bir söz və ya söz tipində birləşməsi müxtəlif kökə məxsus analogi sözlər yaradır. İbri dilində hər birinin özünəməxsus semantikasi olan müəyyən modellər mövcuddur. Orta əsr ərəb qrammatikləri bu modelləri “vaznun” (vəzn), yəhudi qrammatikləri isə לְשֵׁמ (mişkal – çəki, ölçü) adlandırırdılar. Bu qrammatiklər hər hansı bir model əsasında yaradılmış söz haqqında deyirdilər ki, o “hər hansı bir söz üzrə ölçülmüşdür”. “Mişkal” sözü dilçilikdə “forma, nümunə, söz modeli” mənasında çıxış edir. İbri dilinə bu termin ərəb sözündən kalka edilmişdir. Masorçu müəlliflərə, o cümlədən onların son nümayəndəsi hesab olunan A. Ben-Aşere bu termin bir qrammatik termin kimi məlum olmamışdır. İlk dəfə olaraq Menahem ben Saruk dilin forma yaradıcılığından bəhs edərkən bu termini qrammatik mənada işlətməmişdir. Söz modellərini göstərmək və sadalamaq üçün ərəb qrammatikləri “fəəla” (etmək) feilinin kök samitlərini götürərək bütün modellər üzrə süni sözlər yaradırdılar. İbri qrammatikasında da üçsamitli kök tərkibi haqqında yeni nəzəriyyəni

qəbul edən Xəyyucun davamçıları bu ərəb termini əsasında ad və feil modellərini yəhudi dilində “paal” kökündən yaratmağa başladılar. İbri dilində ənənəvi olaraq şərti kök samitləri kimi ל.ע.פ (pe, ayn, lamed) qəbul edilsə də, sonradan bu bir sıra çətinliklərə gətirib çıxardı. Çünki ע qoşalaşa bilmədiyindən bəzi modellərin ifadəsi zamanı ziddiyətlər yaranırdı. Bu məqsədlə sonradan yəhudi qrammatikləri ט.ק.פ və ל.ט.ק köklərini şərti kök kimi qəbul edib çoxsaylı əsaslar yaratmağa başladılar. Model dedikdə, düzəltmə sözün həm komponentlərinin xarakterini, həm də onların düzülüş qaydasını nəzərə alan müəyyən bir söz yaradıcılıq qrupunun təşkili üçün sxem başa düşülür, yəni törəmə sözün modeli eyni tipli düzəltmə sözlərin düsturu və onların struktur – semantik oxşarlığıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, ibri dilində modellər vasitəsilə müxtəlif nitq hissələrinə aid çoxsaylı sözlər yaratmaq mümkündür. Bu modellərə istənilən əsas yerləşdirib həmin modelin semantikasına uyğun çoxsaylı isim yaratmaq mümkündür. Hər bir model xüsusi hərəkə sisteminə malikdir. Bu isə, öz növbəsində hərəkəsiz mətnlərin oxunmasını asanlaşdırır, yeni sözlərin yaranmasına xidmət edərək dilin lüğət tərkibini zənginləşdirir. Modellər sözün yalnız fonetik quruluşunu təşkil etmir, eyni zamanda, bu və digər ortaq əlamət və ya xüsusiyyətə malik olan sözləri müəyyən qruplarda cəmləyir. İbri dilində müxtəlif semantikə 245-ə yaxın söz modeli mövcuddur. Ən məhsuldar modellərlə tanış olaq:

- 1) hərəkətin adını bildirən modellər. Buna dilçilik ədəbiyyatlarında feili isim modelləri də deyilir. Hər bir babın özünəməxsus feili isim modeli vardır. Lakin bu, şərti xarakter daşıyır; belə ki, bəzən bu və digər əsas başqa babı xarakterizə edən modelə uyğun gəlir:
 - a) כתיבה (ktiva – yazı)
 - b) דיבור (dibur – danışmaq)
 - c) הזמנה (hazmana – dəvət)
 - d) הידברות (didabrut – danışma)
 - e) התפתחות (hitpatxut – inkişaf)
- 2) peşə və sənət adlarını düzəltmək üçün aşağıdakı modellərdən istifadə olunur:
 - a) □□□ → כתב (kattav – yazıçı)
 - b) □□□ → ידען (yad’an-alim)
 - c) feil bablarının indiki zamanı: סופר (sofer – nasir)
- 3) kənd təsərrüfatında müxtəlif məhsul yığımlarını ifadə etmək üçün:
□□□ → בציר (batsir – üzüm yığımu)
- 4) xəstəlik adlarını düzəltmək üçün:

- a) נזלת (nazelet – zökəm)
b) שיעור (şiqa'on – dəlilik)
- 5) alət və cihaz adlarını düzəltmək üçün:
מטען (mat'en – elektrik yükləyicisi)
- 6) iş və hərəkətin icra yerini (fəaliyyət məntəqəsi) düzəltmək üçün:
מספרה (mispara – bərbərxana)
- 7) işin icra olunduğu alət adlarını düzəltmək üçün:
מגרסה (maqresa – daşdoğrayan maşın)

Gövhər xanım Nağıyeva

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsi, Orta Şərq dilləri və ədəbiyyatı kafedrasının doktorantı

QƏTRAN TƏBRİZİNİN “DİVAN”INDA İDİOMATİK İFADƏLƏR

Farsdilli ədəbiyyatda öz izini qoymuş məşhur şairlərdən biri olan Qətran Təbrizinin “Divan”ında idiomatik ifadələrin araşdırılması şairin şeir dilinin zənginliyindən xəbər verir. “Divan”da işlənən idiomatik ifadələrin araşdırılması şairin şeir dilini daha yaxşı dərk etmək baxımından əhəmiyyətlidir.

Şairin dövrün hökmdarlarına həsr olunmuş qəsidələrində çoxlu sayda idiomatik ifadələrə rast gəlinir ki, onları bir neçə qrupa bölmək olar. Frazeoloji birləşmələr, atalar sözlərinə bənzəyən sabit söz birləşmələri, dildə işlənən deyimlər. “Divan”da işlənən frazeoloji birləşmələrə aid nümunələr çoxdur. Demək olar ki, hər misrada bunlara rast gəlirik. Məsələn, “boyun qoymaq” (itaət etmək), “barmağı dişində olmaq və ya barmağı ağızda olmaq” (mat-məəttəl qalmaq), “üsyana əsa bağlamaq” (qiyam qaldırmaq), “qəm yemək”, “ürək bağlamaq”, “can qoymaq”, “gözü yolda olmaq” və s.

Atalar sözləri kimi səslənən ifadələrə bunları misal göstərmək olar: “Yaxşı fidan yaxşı ağacdən göyərər” (ot kökü üstə bitər), “başqalarının gözündə köhnə palas nəməddir”, “hakimin yanına tək gedən şad olar”, “kəndir uzun olsa da, çənbərdən keçər”, “uzunqulaq nə bilir ud nədir, xərbəq (zəfəran) nədir”, “soyuq dəmiri niyə döyürsən” (dəmiri isti-isti döyərlər), “dəmir nəmdə olanda pas atar”, “dırnaqla dəmir parçasını kəsmək olmaz”, “daşdan sünbül bitirir”, “camaatın günü dərddən göy oldu” (göy əskiyə bülüldü), “soyuq suda dəmir kimi”, “daşı yaquta çevrilmək” və s.

“Divan”da işlənən deyimlər də çoxdur. Bunları iki hissəyə bölmək olar: Ümumi mənası olan deyimlər, alqış və qarğış mənası bildirən deyimlər. Birinciyə misal olaraq

göstərmək olar: “sözü qulağında sırğa etmək”, “səbətin ortasında su olmaq” (xəlbirlə su daşımaq), “canı bədəndən ayrılmaq”, “sənin ayağının tozu deyil”. İkinciyə aid: “Minlərlə belə novruz keçirəsən”, “şadlıqla min belə bayram keçirəsən”, “gözləri aydın olsun”, “saraydan ney səsi gəlsin” (evindən zurna-qaval səsi gəlsin), “belim qəm yükündən əyildi”, “kandarının torpağını gözüne sürmə etdi”, “düşmənin bədəni ipək sap kimi dolaşsın”, “iki gözüne tikan batsın”, “ürəyimə tikan batdı”, “düşmənlərinin ürəyi oxla tikilsin” və s.

Mir-Bağirova Sevdə

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsi, Orta Şərq dilləri və ədəbiyyatı kafedrasının doktorantı

Tehran dialektində əvəzlilərin xarakterik xüsusiyyətləri

Tehran dialektinin özünəməxsus morfoloji quruluşu mövcuddur ki, fars dilində nitq hissələrinin demək olar ki hamısı bu struktur və fonetik dəyişikliklərə məruz qalmışlar. Fars danışığı dilində əvəzlilərdən danışan zaman isə qeyd etməliyik ki, şəxs əvəzlilərinin fars ədəbi dilində başlıca xüsusiyyəti izafətlə işlənməməsi olduğu halda danışığı dilində ikinci və üçüncü şəxsin təkindən başqa bütün şəxs əvəzliləri təyin olunan funksiyasında izafət qəbul edirlər. Məsələn:(mən-e bədbəxt)-mən bədbəxtəm; (una-ye biçərə)-onlar kasıbdırlar; (mese una-ye digər mişi)-digərləri kimi olacaqsan. Fars danışığı dilində birinci və ikinci şəxsin cəmində işlənən şəxs əvəzliləri də izafətlə işlənə bilər.Məsələn:(ma-ye fəqir)-biz dilənçiyik; (şoma-ye biçərə)-siz kasıbsız. Fars danışığı dilində işlənən (mən)-şəxs əvəzliyi təsirlik halda olan zaman (məra)-əvəzinə (məno)-ya çevrilir.Bir çox hallarda isə birinci şəxsin cəmində olan (ma)-danışığı dilində birinci şəxsin təkini bildirir. Məsələn:(ma umədim)-mən gəldim; (ma rəftim)-mən getdim;.Həminin (ma)-şəxs əvəzliyi çox vaxt fars danışığı dilində (mo) kimi tələffüz olunur. Tehran dialektində bütün şəxs əvəzliləri adətən pleonastik işlənir.Məsələn:(mən dəssem dərd mikone)mənim əlim ağrıyır; (mən gosneme)-acımışam; (U sərdeşe)-ona soyuqdur; (şoma mənzeletun kocas?)-sizin mənziliniz hardadır?

(İn)-bu; (An)-o; (həmin); (həman) kimi tanıdığımız işarə əvəzliləri isə fars danışığı dilində (həmiçi; həmçin) sözləri ilə ifadə olunur. Məsələn: (həmçin adəm)-belə adam; (məkon həmçi)-belə etmə. Bir çox hallarda işarə əvəzliləri cümlədə təkdə və ya cəmdə işlənərkən təsirlik halda çıxış edirlər.Məsələn:(ino bigir)-bunu götür; (həmino migi)-bunu deyirsən?; (İnaro dəs nəzən)-bunlara toxunma.

Fars danışığı dilində sual əvəzliləri də bir çox fonetik və struktur dəyişikliklərə məruz qalırlar. Məsələn: ədəbi dildə işlənən (çe)-Tehran dialektində-(çi;çə)-“nə;necə” mənasında, (ke)-(ki)-“kim” mənasında; (kodam)-(kodum)-“hansı” mənasında; (çənd)-(çən)-“neçə” mənasında; (çeğədr)-(çeqed)-“nə qədər” mənasında; (çe çiz)-(çi-çi)-“nə” mənasında işlənir.

Qayıdış əvəzlilərinə ən çox işlənən (xod) qayıdış əvəzliyi də fars danışığı dilində aşağıdakı formada işlənir.Məsələn:(xodəm)- özüm; (xodət)-özün, (xodəş)-özün; (xodemun)-özümüz; (xodetun)-özünüz; (xodeşun)-özləri

Təsirlik halda işlənən qayıdış əvəzliyi isə danışiq dilində (ra) sonqoşması (o) ilə əvəz olunur. Qeyd etməliyik ki, danışiq dilində olan bu növ morfoloji dəyişikliklər ziyalıların danışığında təsadüf edilmir.

Sadıqlı İqbal

BDU, Orta Şərq dilləri və ədəbiyyatı kafedrasının doktorantı

Nəsiminin farsca “Divanı”nda antonimlərin semantik diapazonu

Görkəmli Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimi öz yaradıcılığı ilə bütün Şərqdə tanınmış şair olmuşdur. Onun türk, fars və ərəb dillərinə bələd olması şairin yaradıcılığına böyük təsir göstərmişdir. Görkəmli sənətkarın doğum və ölüm tarixləri haqqında müxtəlif məlumatlar qeyd olunur. Müxtəlif mənbələrdə Nəsiminin 1369-cu ildə Şamaxıda anadan olduğu və 1417-ci ildə dünyasını dəyişdiyi bildirilir. Onun məzarı Hələb şəhərində yerləşir.

Nəsimi klassik ədəbiyyatımızın bir çox nümayəndəsi kimi əsərlərini türk dili ilə yanaşı fars dilində də qələmə almışdır. Şairin söz sənətkarlığını dəridən dərk etmək üçün onun fars dilində olan üslubunu, xüsusiyə farsca “Divanı”nı tədqiq etmək vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Nəsiminin farsca “Divanı” yeganə hürufi divandır. O, farsca şeirlərində hürufilik ilə bağlı məsələlərə yer vermiş, hədisləri hürufi şərhələrlə işləmiş, Hz.Əli üçün məthiyələr söyləmiş və bir çox mənzuməsində Fəzullahı yad etmişdir. Nəsimi “Divan”da qəzəl, qəsidə, məsnəvi, təcibənd, rübai kimi şeir növlərinə yer vermişdir.

Nəsiminin farsca “Divan”ının əsas xüsusiyyətlərinə nəzər saldıqda ilk baxışdan söz qoşalıkları nəzərə çarpır. Şair “Divan”da antonim söz qoşalıklarından istifadə edərək, təzadlar yaradır və bədiiliyi artırır. Həmin qoşallıqlara qrammatik cəhətdən nəzər saldıqda daha çox isim, sifət, feil, və zərfl olan nitq hiisələrini əhatə edir. Digər tərəfdən morfoloji və sintaktik yolla yaranan eyniköklü antonimləri də izləmək mümkündür. Təqdim olunan məqalədə “Divan”da yer alan antonimlərin mövzu rəngarəngliyi tədqiq olunur.

“Divan”da işlənən antonimlər geniş mövzu dairəsinə malikdir. Bunların arasında insan və onun xasiyyətini, insanın xarici görünüşü və fiziki keyfiyyətlərini əks etdirən antonimlər, həmçinin, mücərrəd mənalı antonimlər, təbiətlə bağlı olan antonimlər, dini mövzuları əhatə edən antonimlər, bitki və heyvanat aləmini əks etdirən antonimlər daxildir.

1. İnsan və onun xasiyyətini əks etdirən antonim qoşalıklarına “Divan”da yer geniş yer verilmişdir.

فضل قدیم نوالمنن خالق خلق مرد و زن - عارف وجه خویشتن بود همیشه از خدا

Neymətlər sahibi Fəzullah, qadın və kişi hər kəsi yaradan

Hər zaman öz kökünü, zatını Allahdan bildi.

2. İnanın xarici görünüşü və fiziki keyfiyyətlərini əks etdirən antonim söz qoşalıklarının yaratdığı təzadlar öz üslub xüsusiyyətləri ilə seçilir: Aşağıdakı nümunədə eyni qoşalıq hər iki misrada işlənərək təzadla yanaşı, təkrar da yaradır.

زشت و زیبا همه ماییم و ز ما بیرون نیست / یک متاعیم، اگر زشت اگر زیباییم

Çirkin və gözəl hamısı bizik, bizdən başqa (bir şey) yoxdur

İstər gözəl, istər çirkin tək bir əşyayıq

3. Mücərrəd mənalı antonimlər “Divan”da işlənmə baxımında xüsusi seçilir. Bu antonim qrupu müxtəlif mövzulara nüfuz edə bilər. Onların sırasında “qəm-şadlıq” antonimi müxtəlif versiyalarda nəzərə çarpır:

من سر شادی ندارم با غم یارم خوش است / من مسیحا مذهبم با دیر و خمارم خوش است

Mən xoşbəxtlik istəmirəm, yarın qəmiylə xoşbəxtəm,

Mən Məsihin dinindəyəm, meyخانəçiyə xoşbəxtəm.

Burada şair şadlığı daha çox xoşbəxtlik mənasında nəzərdə tutaraq təzad yaradır və yarın qəmini dünyanın xoşbəxtliyindən, şadlığından üstün hesab edir. Qoşalığın tərəfləri birinci misrada aralı işlənərək təzadı genişləndirir. Növbəti misalda isə eyni konstruksiyanı ikinci misrada müşahidə edirik.

کار با من؟ با بخت سعد یارم چون هست یار با من / شادی چو آن من شد، غم را چه

Şansım və bəxtim sayəsində yarım mənimlə olanda,

Şadlığın və qəmin mənimlə nə işi olar?

4. Divanda təbiətlə bağlı olan antonim qoşalıkları işlənmə tezliyi ilə seçilir. Bunların içərisində ən geniş yayılan غرب ≠ شرق [qərb-şərq] “qərb≠şərq” antonim qoşalığıdır:

محمد عقل کلم شد که نفس آمد براق او / علی ام عشق و تن دل دل به شرق و غرب پویانم

Məhəmməd fikrim oldu, onun parlaq nəfəsi gəldi

Əlidir eşqim; bədənim sə Düldül; şərqə və qərbə qaçırım mən.

سخن خورشید شد ما را دهان و گوش شرق و غرب / مه رخشان بود چشمم که اندر چرخ
گردانم

*Söz, bizim günəşimiz oldu; ağızımız və qulağımız şərq və qərb,
Gözüm parlaq aydır; çünki asimanda gəzirdim mən.*

زمین ≠ آسمان İşlənmə tezliyi baxımından fərqlənən digər bir antonim qoşalığı
[zəmin ≠ aseman] “yer#göy” antonim qoşalığıdır:

من نخواهم کرد دست از دامن وصلت رها / گر زمین و آسمان زیر و زبر خواهد شدن
Mən, yer və göy alt üst olsa, dünya dağılsa belə vüslat ətəyindən əl çəkməyəcəm

Nəsiminin farsca “Divanı”nda شب ≠ روز [ruz-şəb] “gecə ≠ gündüz” antonim
qoşalığı aparıcı mövqedə çıxış edir.

ای از شب زلفت سیه روز پریشان بخت من / کی روز گردانم شبی با صبح رویت شام را

Gecə kimi zülfündən gündüzüm qaranlıq və bəxtim pərişan

Bir gecə (olsun), səhər sənin üzünlə axşamı necə çevirə bilərəm gündüzə?

Burada şair “gecə-gündüz” antonim qoşalığından istifadə etməklə “nur”, “ışığı”, “parlaqlıq”,
“qaranlıq” məzmunlu bənzətmələr yaradır. Digər bir qəzələ nəzər saldıqda isə “gecə-
gündüz” antonim qoşalığı zaman məzmunu ifadə etmişdir. Ümumiyyətlə bu antonim
qoşalığı arasında “və” bağlayıcısının işlənməsi səciyyəvidir.

ای روز و شب خیال رخت همنشین ما / جاوید باد عشق جمالت قرین ما

Ey (sevgili)! gecə gündüz sənin üzünün xəyalı bizim dostumuzdur;

Sənin üzünün eşqi bizim əbədi olaraq dostumuzdur.

Divanda “nur-zülmət” məzmununu ifadə edən ən çox işlənən antonim qoşalıklarından
biri də “günəş ≠ ay” antonim qoşalığıdır. Bu kontormotiv divan boyu خورشید ≠ ماه
[xorşid ≠ mah], مهر ≠ مه [məh ≠ mehr], آفتاب ≠ ماه [aftab ≠ mah] kimi söz qoşalıkları ilə öz əksini
tapır:

به جست و جوی دیدارش، چو خورشید و مه ای عاشق / به هر کویی قدم در نه، به هر منظر
سری در کن

Ey aşiq! Günəş ay kimi onun üzünü axtarmaq üçün

Hər küçədə gez dolan; hər üzə başını qaldır və bax.

منم آن دو هفته ماهی که بر آسمان جانم / منم آن خجسته مهری که بر اوج لامکانم

Mənəm can göyündə olan iki həftəlik ay

Mənəm əbədi aləmin zirvəsindəki günəş.

من ز نور آفتابم ای نسیمی زان جهت / جاودان با آفتاب و ماه و انوارم خوش است

Ey Nəsimi! Mən günəş işığındanam;

Ona görə sonsuza qədər günəşlə, ayla və işıqlarla xoşbəxtəm.

4. Dini mövzuları əhatə edən antonim qoşalıqları divanın bir çox hissəsini əhatə edir. Əlbəttə ki, Nəsiminin hürufi düşüncəyə sahib bir şair olması səbəbindən dini mövzuda olan antonim qoşalıqlarının yüksək işlənmə tezliyi olması təbiidir.

جمالت گرنه در جنت نماید جلوه ای هر دم / کند سوز دل عارف سقر، فردوس اعلی را

Əgər camalın, cənnətdə hər an özünü göstərməsə

Aşiqin könlündəki od, atəş cənnəti cəhənnəmə çevirər.

در عالم توحید چه پستی و چه بالا / در راه حقیقت چه مسلمان و چه ترسا

Tohid aləmində nə alçaqlıq (vardır), nə böyüklük

Beytdə işlənən digər bir qoşalıq چه پستی و چه بالا təzadı daha da gücləndirir.

Həqiqət yolunda nə Müsəlman (vardır), nə Xristian.

ظاهر و باطن که هست از عالم کون و مکان / هر دو اسمند و، مسما در میان ما بوده ایم

Varlıq aləmindən olan zahir və batin

Hər ikisi addır; arada olan müsəmma bizik.

5. Bitki və heyvanat aləmini əks etdirən antonim qoşalıqları Nəsimi "Divanı"nın rəngarəngliyini və bədiiliyini daha da artırır. Bu qəbildən olan "Gül ≠ tikan" antonim qoşalığı öz işlənmə tezliyi baxımından, Nəsiminin farsca divanı ilə yanaşı farsdilli ədəbiyyatda geniş istifadə olunan ifadələrəndir..

جز روی دلارای تو ای سرو گل اندام / خار است به چشم من، اگر آن همه ورد است

Ey gül əndamlı sərv! Sənin könül bəzəyən üzündən başqa

Bütöv gül olsa da mənim gözümdə tikandır.

مشتاق گل از سرزنش خار نترسد / جویان رخ یار ز اغیار نترسد

Gülü arzulayan, tikanın qəbahətindən qorxmaz,

Yarın üzünü axtaran başqalarından qorxmaz.

Təqdim olunan poetik nümunələrdən göründüyü kimi, "Divan"da işlənən antonim qoşalılar geniş semantik diapazona malikdir. Həmin qoşalılar: insan, təbiət, din və s. mövzuları əhatə edir. Antonim qoşalılar zəngin təzadlar sistemi yaradır. Antonim qoşalığı çox vaxt beytdə təkrarlanır və ya bir neçə antonim qoşalığı beytdə yer alaraq təzadı gücləndirir. Müxtəlif semantikə antonim qoşalıqlarının eyni beytdə işlənməsi şairin bədii fikrini daha şairanə təqdim etməyə xidmət edir.

Elnarə Həsənova

BDU, Şərqsünəslıq fakültəsinin əməkdaşı

İbri dilində söz önləri və onların semantik qrupları

İbri dilində köməkçi nitq hissələrindən biri də önlüklər hesab olunur. Dilçilikdə önlüklər və ya söz önləri hal kateqoriyasının olmadığı dillərdə hal şəkilçiləri ilə eyni vəzifəni yerinə yetirir. Hər hansı bir dilin qrammatik quruluşunda hal kateqoriyası ən vacib kateqoriyalardan biri hesab olunur. İsimlər və substantivləşmiş digər nitq hissələri hal kateqoriyası şəkilçilərini qəbul edir, qrammatik baxımdan dəyişir, başqa sözlərlə sintaktik əlaqəyə girir və bunun nəticəsində söz birləşmələri və cümlələr yaranır, onlar müxtəlif mənalar kəsb edir, ünsiyyəti formalaşdırırlar. Dünya dillərinin hamısı hal kateqoriyasına malik deyil. Hal kateqoriyası mövcud olmayan dillərdə hal kateqoriyası funksiyasını başqa qrammatik vasitələr yerinə yetirir.

İbri dilində hal münasibətlərini מילות (milot yaxas) adlanan önlüklər yerinə yetirir. Önlüklər sözün əvvəlində gəlir, sözlər arasında tabelilik əlaqəsi yaradır. Hal sisteminin olmadığı və ya zəif inkişaf etdiyi dillərdə önlüklər qrammatik mənə yaradan yeganə vasitədir. Önlüklər hal şəkilçilərinin vəzifəsini ya yüngülləşdirərək dəqiqləşdirir, ya da onları qismən əvəz edir. Bütün bu xüsusiyyətləri nəzərə alsaq deyə bilərik ki, ibri dilində isimlər hal mənalarını ifadə etsələr də, hallara görə dəyişmirlər. İsimlərin hallara görə dəyişməsi önlüklərin köməyi ilə həyata keçirilir. Bunu aşağıdakı nümunədə daha aydın görə bilərik:

יחולש-şulxan-stol (adlıq hal)

יחולש-şel ha-şulxan-stolun (yiyəlik hal)

לשולח-laşulxan-stola (yönlük hal)

השולח את-et haşulxan-stolu (təsirlik hal)

בשולח-beşulxan-stolda (yerlik hal)

מהשולח-me-ha-şulxan-stoldan (çıxışlıq hal)

Önlüklər müxtəlif sözlər arasında sintaktik əlaqə yaradır, qarşısında işləndiyi isim və ya adlar ilə feli əlaqəndirir. İbri dilindəki bu önlüklərə Azərbaycan dilindəki mövcud olan qoşmalar, adlıq hal istisna olmaqla ismin digər halları və zərflərə aid olan bəzi sözlər daxildir. Önlüklərdən ibri dilində məişət və ədəbi üslublarda geniş istifadə olunur. Bəzən ədat və zərflər də önlüklərin icra etdikləri funksiyanı icra edə bilirlər. İbri dilində önlüklər məkan və zaman əlaqələri yaradırlar. Yəni iş və ya hərəkətin nə zaman və harada baş verməsini (və ya verəcəyini) ifadə edən sözlərlə idarə əlaqəsinə girirlər.

Müasir ibri dilində önlükləri müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırırlar. Bu xüsusiyyətlərdən biri də önlüklərin ifadə etdiyi mənaya görə qruplaşdırılmasıdır. Önlüklər ifadə etdikləri mənalara görə bir neçə qrupa ayrılırlar:

1. istiqamət bildirən önlüklər. İbri dilində bu qrupa ל və לא önlükləri aid edilir. Hər iki önlük iş, hərəkət, hadisə və ya hər hansı bir şeyin kimə, nəyə və haraya yönəldiyini (istiqamətləndiyini) bildirir. ל önlüyü sözə bitişik, לא isə ayrı yazılır. Qeyd olunan qoşmalar eyni mənayı kəsb etsələr, işlənmə yerlərinə görə fərqlənirlər. Belə ki, əgər feldən sonra gələn tamamlıq əvəzliliklə ifadə olunarsa, bu zaman yalnız לא önlüyündən istifadə olunur: אליו-raqti elav-ona tərəf qaçdım. Feldən sonra isim gələrsə ל ön qoşması işlədilir (5, 54): לילד-raqti le-yeled-uşağa tərəf qaçdım. ל önlüyü bəzən mənsubiyyət də ifadə edir: יש לי-yeş li dira-mənim evim var.
2. məkan bildirən önlüklər. Bu qrupa daxil olan önlüklərdən biri ב önlüyüdür. ב ön qoşması yalnız cansız varlıqlarla işlədilir. İnsanlara və canlı varlıqlara aid olduqda אצל-eçel-gildə önlüyündən istifadə olunur: באוניברסיטה-be-universita-universitetdə, אצל דוד David-Davidgildə və s. İbri dilində məkan, yer bildirən önlüklərdən אל yad-yanında, בתוך-betox-içində, בין-beyn-arasında, מול-mul-qarşısında.
3. hərəkətin başlanğıcını bildirən önlüklər. Bu qrupa daxil olan önlüklər hadisə və ya hərəkətin kimdən və ya nədən əsaslandığını, başlanğıc götürdüyünü bildirir. İbri dilində bu qrupa מין ön qoşması daxil edilir.
4. bənzətmə bildirən önlüklər. Bu qrupa כ (כמו) və לדומה le..-kimi, tək önlükləri aid edilir.

5. zaman mənəli önlüklər. Bu qrupa ב önlüyünün müxtəlif sözlərlə birləşən formaları aid edilir: בזמן-bizman-vaxtında, במהרה-bemahalax-gedişatında və s.
6. səbəb bildirən önlüklər. Bu qrupa daxil olan önlüklər dilçilik ədəbiyyatlarında daha çox tərkibində ב, ל önlüklərinin olduğu zərf kimi qəbul edilir: בגלל-biqlal-görə, בשביל-bişvil-üçün və s

Salmanov Valeh

XİN-nin əməkdaşı

Azərbaycan və fars dillərində diplomatik terminlərin müqayisəli təhlili

Fars dilində bir sözün bir neçə mənası olduğu üçün diplomatik mövzuda olan yazışmaların və mətnlərin tərcüməsi zamanı düzgün olmayan ifadələrə rast gəlinir. Bu çətinlikləri aradan qaldırmaq almaq üçün diplomatik terminlərin müvafiq qarşılığını bilməliyik. Bu məqalədə müxtəlif sistemli iki dil olan Azərbaycan və fars dillərində diplomatik terminlərin yaranma yollarından bəhs olunmuş, bir sıra diplomatik vahidlərin müvafiq qarşılığını bilmək gərəklidir.

Termin – latın sözü olub sərhəd, son deməkdir və hansısa sahənin anlayışları üçün ixtisaslaşmış məzmun daşıyır. Dilin lüğət tərkibindəki adi sözlərdən fərqli olaraq terminlər birmənəlidir və ədəbi izahı yoxdur. Həm Azərbaycan, həm də fars dilinin terminyaratma prosesində milli sözlər ilə yanaşı, alınma dil vahidləri də üstünlük təşkil edir.

Qeyd olunmalıdır ki, orjinal mətn öz özünə çevrilmir. Transformasiya (mətnin bir dildən başqa bir dilə tərcüməsi) zamanı iki dil bir biri ilə üzləşir. Bu dillərdən orjinal mətnin dili “məxəz”, tərcümə olunan dil “hədəf” dil adlanır. Bu dillər birlikdə isə “işçi dillər” adlanır. Tərcümə prosesində məxəz dil passiv, hədəf dil isə aktiv sayılır. Buna uyğun olaraq, məxəz dildə yazılmış mətn “məxəz mətn”, hədəf dildə yazılmış mətn isə “hədəf mətn” adlanır.

Məlumdur ki, fars dili flektiv, Azərbaycan dili isə iltisqi dillər qrupuna daxildir. Bu səbəbdən tərcümə prosesi zamanı söz və söz birləşmələrinin strukturunda müəyyən fərqli məqamlar ortaya çıxır. Təhlil zamanı diplomatik terminləri fars dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edərkən aşağıdakı qruplar üzrə sistemləşdirmək olar:

a) Tərcümə zamanı dəyişməyən və ya qismən fərqli formada tərcümə olunan diplomatik terminlər. Bu qrupa aid olan söz və söz birləşmələrinin tərcüməsi ya hər iki dildə eyni olur, ya da qismən dəyişiklik müşahidə olunur.

<i>Müşavir (diplomatik rütbə) -</i>	مشاور
<i>İkitərəfli əlaqələr -</i>	روابط دوجانبه
<i>Səfirlik -</i>	سفارتخانه
<i>Vitse-konsul -</i>	معاون کنسول \ نایب کنسول
<i>Konsul əlaqələri haqqında Vyana Konvensiyası -</i>	قرارداد ویانا در باره روابط کنسولگری
<i>Diplomatik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyası -</i>	قرارداد ویانا در باره دیپلوماتیک
<i>BMT -</i>	سازمان ملل متحد
<i>İƏT (İqtisadi əməkdaşlıq təşkilatı) -</i>	سازمان همکاری های اقتصادی
<i>Qoşulmama Hərəkatı -</i>	جنبش عدم

Təhlil göstərir ki, müxtəlif sistemli hər iki dildə diplomatiya anlayışları çoxşaxəlidir. Onların dildə terminə çevrilməsi leksik, morfoloji, sintaktik və semantik ənənələrlə birbaşa bağlıdır. Bütün dillərdə, o cümlədən fars və Azərbaycan dillərində diplomatik terminlərin formalaşmasında ekstralingvistik amillərin (beynəlxalq diplomatik münasibətlər və s.) rolu qüvvəlidir. Həm Azərbaycan, həm də fars dilində diplomatik terminlər dilin lüğət bazasının formalaşmasında vacib rol oynayır.

Əhmədova Nailə

BDU, Şərşünaslıq fakültəsi, Uzaq Şərq dilləri və ədəbiyyatı kafedrasının müəllimi

Yapon dilində feilin əmr şəklinin müqayisəli tədqiqi

Yapon dilində feilin növləri Azərbaycan dilindən daha azdır, lakin yapon dilində feilin bəzi şəkilləri vardır ki, onlar Azərbaycan dilində ayrı bir şəkil olaraq qeyd olunmur. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan dilində feilin əmr şəkli, xəbər şəkli, lazım şəkli, vacib şəkli, arzu şəkli və şərt şəkilləridir.

Azərbaycan dili və yapon dilinin qrammatik cəhətdən oxşar cəhətləri və bəzi hallarda oxşar strukturu vardır. Azərbaycan dilində feilin əmr, xəbər, arzu, vacib, lazım, şərt şəkilləri olmaqla, yapon dilində feilin bir neçə şəkilləri mövcuddur: xəbər, vacib, arzu, qadağa, şərt, ehtimal, bacarıq, əmr.

Yapon dilində Azərbaycan dilində olduğu kimi feil şəxsi, sayı və cinsi ifadə etmir.

Yapon dilində feilin əsas şəkilləri aşağıdakılardır:

1. Arzu şəkli (意向形-ikoukei)
2. Əmr şəkli (命令形-meireikei)
3. Qadağa şəkli (禁止系-kinşikei)
4. Şərt şəkli (条件系-coukenkei)

Yapon dilində feilin əmr şəkli bir neçə müxtəlif formada düzəldilir və Azərbaycan dili ilə oxşar cəhətləri ilə yanaşı feil dəyişdirilir.

Bu məqalədə yapon dilində əmr şəkillərini və Azərbaycan dilində feilin şəkilləri ilə oxşar və fərqli xüsusiyyətləri haqqında söhbət açacağıq.

Yapon dilində feilin əsas 3 növü vardır və feillər qrup üzrə bölünür.

Bu qruplar aşağıdakı formada godan, içidan və üçüncü, kökündə dəyişən feil qruplarıdır:

I Qrup	II Qrup	III Qrup
学ぶ Manabu-öyrənmək	飲む Nomu-içmək	くる-kuru- gəlmək
聞く Kiku -Eşidmək	食べる Taberu -yemək	する-etmək

Onu da qeyd etmək vacibdir ki, bu qruplarda, əsasən 1-ci qrupda feilin əsaindakı hecada "i" və lüğət formasında "u" saiti olan feillər, 2-ci qrupda əsasda "i" saiti və lüğət formasında "u" olmayan feillər və üçüncü qrupda isə ancaq yuxarıda göstərilən iki feil vardır.

Azərbaycan dilində arzu bildirmək üçün əsasən feilə "a", "ya" şəkilçilərinin artırılması ilə düzəlir.

Məsələn: bax-a,oxu-ya.

Şəxslərə görə və cəmə görə şəkilçilər dəyişir, məsələn:

Məsələn:

Şəxslər	Tək	Cəm
I	Gəlim	Gələk
II	-	Gəlin

III	Gəlsin	Gəlsinlər

Yapon dilində nə cəmlərə görə, nə də şəxslərə görə feil dəyişmir və feilin şəkilçiləri də eyni formada dəyişdirilir.

Yapon dilində feilin əsasını dəyişərək, qruplar üzrə feilin əsasını ya dəyişərək - (1ci qrup) feilin əsasında -い\ saitinin eえ saitinə dəyişilərək, (2-ci qrup) feilin sonluğu (ます) atılıb, əsasa – ろ\ artırılaraq düzəldilir, (3cü qrup) və əsasdən tamamilən dəyişir.

Qruplar üzrə feillərin əmr şəkli aşağıdakı qaydada düzəldilir:

1ci qrup 行きます (ikimasu) getmək—行け (ike) get!

急ぎます (isogimasu) tələsmək – 急げ (isoge) tələs!

明日早く大学へ行け。

Sabah tezdən universiteta get!

2-ci qrup 食べます (tabemasu) yemək — 食べろ (tabero) ye

寝ます (nemasu) yatmaq – 寝ろ (nero) yat

試験がありますから、早く寝ろ。

İmtahanın var, tez yat!

3-cü qrupda iki feil var- 来ます (kimasu) gəlmək、 します (şimasu) etmək və bu feillər kökdən dəyişir 来ます (kimasu)-こい (koi) - gəl

します (şimasu)-しろ (şiro) – et

Bura gəl!

こっち来い。

Otağını təmizlə!

部屋を掃除しろ。

Beləliklə deyə bilərik ki yapon və Azərbaycan dilində feilin qadağa şəklinin düzəldilməsində bir gədən oxşar cəhət varsa da, fərqlilik daha çoxdur.

Məlikova Şəkər

BDU, Ərəb filologiyası kafedrasının doktorantı

Ərəb ədəbi dilində və Quranda feilin gələcək zamanının ifadəsi haqqında

İstər ərəb ədəbi dilində, istərsə də Quranda gələcək zamanın ifadəsi mürəkkəb xarakter daşıyır. İlk olaraq, gələcək zaman formasının ədəbi dildə işlənmə xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək.

Ərəb dilində feilin gələcək zaman forması indiki zaman formasının (الفعل المضارع) tərkibinə daxildir. Feilin gələcək zaman forması "الفعل المستقبل" adlanır. Gələcək zaman formasını düzəltmək üçün indiki zamanda olan feilin əvvəlinə سَنَ və ya سَوْفَ artırılır. Bəzi alimlərin rəyinə əsasən, سَنَ yaxın gələcəyi, سَوْفَ isə uzaq gələcəyi bildirmək üçün istifadə edilir. Hər bir halda سَنَ və سَوْفَ qəti gələcək zamanı ifadə etmək üçün istifadə edilir. Məsələn:

سَأَكْتُبُ الْمَقَالََةَ. Məqaləni yazacağam.

سَوْفَ أَسَافِرُ إِلَى إِفْرِيقِيَا. Afrikaya səfər edəcəyəm.

Bununla yanaşı bəzi köməkçi sözlərdən istifadə etməklə də feilin indiki zaman forması ilə gələcək zamanı ifadə etmək mümkündür. Yuxarıda qeyd etdiyimiz nümunələri سَنَ və سَوْفَ ədatlarından istifadə etmədən, köməkçi sözlər vasitəsilə gələcək zamanda ifadə edək:

أَكْتُبُ الْمَقَالََةَ بَعْدَ أُسْبُوعٍ. Məqaləni bir həftə sonra yazacağam.

أَسَافِرُ إِلَى إِفْرِيقِيَا غَدًا. Afrikaya sabah səfər edəcəyəm.

Gələcək zamanın Quranda ifadəsinə gəldikdə isə, o bir neçə formada göstərilir. İlk olaraq سَنَ və سَوْفَ ədatlarının köməyi ilə gələcək zamanın ifadəsinə aşağıdakı ayələrdə nəzər yetirək.

فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَلَيْهِمْ سَيَعْلَبُونَ...

(Ərəbistana) ən yaxın bir yerdə (Şamda və ya Urdunda). Lakin onlar (bu) məğlubiyyətlərindən sonra qalib gələcəklər. (Ər-Rum: 3)

قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا...

İbrahim dedi: “Sənə salam olsun! Mən Rəbbimdən sənin üçün bağışlanma diləyəcəyəm. Həqiqətən, O mənə qarşı çox lütfkardır. (Məryəm: 47)

ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ...

Bir də yox! Siz aqibətinizi tezliklə biləcəksiniz! (Ət-Təkəsür: 4)

Yuxarıda göstərilən ayələrlə yanaşı Quranda gələcək zamanın indiki zaman forması ilə bildirilməsinə aid ayələr də kifayət qədər çoxdur. Onlardan bəzilərinə nəzər salaq:

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمَيِّتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ...

Allahı necə inkar edirsiniz ki, siz ölü idiniz, O sizi diriltdi. Sonra O sizi öldürəcək və yenə dirildəcək, daha sonra isə siz Ona qaytarılacaqsınız. (Əl-Bəqərə: 28)

يَا عِبَادِ لَا خَوْفَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ...

Ey qullarım! Həmin gün sizə qorxu yoxdur və siz heç kədərəlməyəcəksiniz də. (Əz-Zuxruf: 68)

Qeyd etmək lazımdır ki, Qurani-Kərimdə feilin keçmiş zaman formasının da gələcək zamanı ifadə etməsi ilə bağlı ayələrə də rast gəlinir. Həmin ayələrdən bir neçəsinə nəzər yetirək:

فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سَبَيْتَ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدَّعُونَ...

Kafirələr əzabın yaxın olduğunu gördükdə üzləri eybəcər görkəm alacaq və (onlara): “Sizin durmadan istədiyiniz (əzab) bax budur!” – deyiləcəkdir. (Əl-Mülk: 27)

وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا...

İnsan (təəccüblə): “Buna (bu yerə) nə olub?” -deyəcəyi zaman. (Əz-Zəlzələ: 3)

وَقَالُوا يَا وَيْلَنَا هَذَا يَوْمُ الدِّينِ...

(Günahkarlar) deyəcəklər: “Vay halımıza! Bu ki, Haqq-hesab günüdür!” (Əs-Səffat: 20)

Kazımova Nabat

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsinin magistrantı

Müasir türk ədəbi dilində bütöv və yarımçıq cümlə anlayışı

Cümlə bitmiş fikri ifadə edən söz və ya söz birləşməsinə deyilir. Cümlə vasitəsilə bir hadisə haqqında məlumat verilir, bir şey soruşulur və ya bir işə təhrik olunur. Cümlə həm də bir sözdən də ibarət ola bilər. Məsələn: *Akşamdır.*

Müasir türk ədəbi dilində cümlənin quruluşca iki növü vardır. Sadə və mürəkkəb cümlələr. Quruluşunda tək predikat olan və tək mühakimə ifadə edən cümləyə sadə cümlə cümlə deyilir.

Müasir türk ədəbi dilində baş və ikinci dərəcəli üzvlərin işlənilməsinə, buraxılıb-buraxılmamasına görə sadə cümlələr iki qrupa ayrılır: bütöv və yarımçıq cümlələr.

Fikrin ifadəsi üçün ehtiyac duyulan, bütün üzvləri biləvasitə iştirak edən cümlələrə bütöv cümlələr deyilir. *Yine kış geldi. Ormanlar alev almıştı. Gökyüzü kapkara dumanla kaplanmıştı.*

Bütöv cümlələr müxtəsər və geniş olaraq özləridə iki yerə ayrılır. Müxtəsər cümlələrdə ya baş üzvlərdən hər ikisi, ya da baş üzvlərdən biri iştirak edir. Məsələn: *Orhan konuşmadı. Sabahdır.*

Geniş bütöv cümlələr də isə baş üzvlərlə yanaşı, ikinci dərəcəli üzvlər də iştirak edir. Məsələn: *Orhan sinirli şəkildə yüzünü dokunmağa başladı.*

Müasir türk ədəbi dilində bütöv cümlələr ya cütterkibli, ya da təkterkibli cümlələr şəklində formalaşır. Məsələn: *Her kes susmuş onu dinliyorlardı. Konuştukca yüreyi sızlıyor, gözünden yaşlar akıyordu.*

Bir və ya bir neçə üzvü buraxılan, amma asanlıqla təsəvvürlə bərpa edilən cümlələrə yarımçıq cümlə deyilir. Daha çox dialoqlarda, şifahi nitqdə istifadə olunur. Məsələn: *“Kimi bekliyorsun?”, “Hocayı”, “Hangi hocayı?”, “Kemal”, “Sen kimsin?”, “Necmi”.*

Yuxarıda verilən nümunədə *Hocayı, Kemal, Necmi* cümlələri yarımçıq cümlələr, *Kimi bekliyorsun?, Hangi hocayı?, Sen kimsin?* cümlələri isə bütöv cümlələrdir.

Yarımçıq cümlə dedikdə fikir yarımçıqlığı nəzərdə tutulmur. Əsasən forma və quruluş yarımçıqlığı olur, lakin fikir tam olaraq ifadə olunur. Fikir qısa şəkildə və təkrar olmadan qarşı tərəfə çatdırılır.

Yarımçıq cümlənin bir qismi cütterkibli cümlələr əsasında, cütterkibli cümlələrdə mübtədanın buraxılması yolu ilə əmələ gəlir. Məsələn: *“O kimdi?”, “Merkez Şubeden Müdür Yardımcısı”.*

Cümlədən birincisi cütterkibli bütöv, ikincisi cütterkibli yarımçıq cümlədir ki, burada

mübtədası buraxılıb. Məsələn: “*Onun şimdiyə kadar kime kötülüğü geçmiş?*”, “*Kimseye*” cümləsinin birincisi təktərkibli bütöv cümlə, ikincisi təktərkibli yarımçıq cümlədir ki, burada da xəbər buraxılıb.

Yarımçıq cümlələr yeni cümlə forması deyildir. Müasir türk ədəbi dilində sadə cümlənin əsas növləri cütərkibli və təktərkibli cümlələrdir. Sadə cümlə formasında bu və ya digər üzv buraxılmadıqda həmin cümlənin bütöv cümlə forması, müəyyən üzv və ya üzvlər buraxıldıqda isə yarımçıq cümlə forması meydana gəlir.

Yarımçıq cümlələrdə buraxılmış üzv əvvəlki cümlələrdə işləndiyi üçün asanlıqla bərpa oluna bilir. Daha doğrusu, buraxılmış üzvü istənilən zaman əvvəlki cümlələrdən tapıb yerinə qoymaq mümkündür. Buraxılmış üzvün əvvəlki cümlələrdə işlənməsi yarımçıq cümlənin xarakterik xüsusiyyətidir.

Yarımçıq cümlələr yazılı türk dilində bədii əsərlərdəki obrazların replikalarında daha çox istifadə olunur. Danışan şəxs təkrarlara yol verməmək, fikri sadə, aydın, səlis qurmaq üçün bir çox üzvləri nitq prosesində ixtisar edir.

Zeynəb Önər

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsinin magistrantı

İbri dilində hərbi terminologiyanın inkişaf tendensiyaları

Dilin lüğət tərkibində hərbi terminoloji qat mühüm yer tutur. İbri dilində hərbi məzmunlu, savaşa və müdafiə vasitələrinin adlarını bildiren nominativ səciyyəli leksik vahidlərin formalaşma və təşəkkül tarixi qədim dövrlərdə nəşət tapmışdır. Müasir dövrdə ibri dilində hərbi terminologiyanın inkişaf tendensiyaları diqqətçəkən məqamlardandır. Hesab edilir ki, bu inkişaf ekstralingvistik və lingvistik amillərə əsaslanır. Ekstralingvistik amillərlə əlaqədar hərbi terminologiyanın inkişaf tendensiyaları bunlardır:

- 1) Birinci tendensiya yeni döyüş və hərbi əməliyyat növlərinin yaranması ilə bağlıdır: התקפת סייבר (hatkafat seyber – kiberhücum), מצור כלכלי (matsor kalkali – iqtisadi blokada), חזית המידע (xazit ha-meda' - informasiya cəbhəsi), חבילת סנקציות כלכליות (xavilat saksiyot kalkaliyot – iqtisadi sanksiyalar paketi) və s.
- 2) İkinci qrup cərəyanlar elmi – texniki inqilabla bağlıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, 1960-70-ci illərdə hərbi texnologiyada “lazer inqilabı” baş verir. 2000-ci illərin əvvəllərindən lazer silahları dünyada, xüsusən də İsraildə geniş şəkildə istifadə olunmağa başladı ki, bu da, bir sıra əlaqəli terminlərin yaranmasına və

מערכת הגנה נגד טילים המבוססת על לייזר כימי מוצק: genişlənməsinə səbəb oldu: (ma'arexet haqana neqed tilim ha-mevuseset 'al leyzer ximi - kimyəvi lazer əsaslı raket əleyhinə müdafiə sistemi), פצצת אוויר עם מערכת הנחיית לייזר, (ptsetsat 'avir 'im ma'arexet hanxayat leyzer – lazer istiqamətləndirmə sistemli hava bombası) və s.

- 3) Üçüncü tendensiya qloballaşma və beynəlmilləşmə ilə bağlıdır. Müasir ibri dilində hərbi terminologiyada beynəlmilləşmə meyli ingilis dili və onun amerika versiyasından çoxlu yeni sözlər götürülməsinə gətirib çıxardı. Bəzi ingilis terminləri olduğu kimi saxlanılsa da (אווירטור - 'avi'ator – aviator) əksər sözlərin ibri qarşılığı tapıldı: צלף (tsalaf – snayper), צוללת (tslolet – submarine, sualtı qayıq), מזל"ט (mazlat – matos zair le-lo tayyas – dron) və s. Digər xarici dil abbreviaturaları ibri dilinə transliterasiya yolu ilə götürülüb: AWACS (Avaks – Airborne Warning and Control System), GPS (CiPiEs – Global Positioning System), BZ (Bi zet – Beyond Zero) və s.

İbri dilində hərbi terminologiyanın linqvistik amillərlə bağlı inkişaf tendensiyaları isə aşağıdakılardır:

- 1) Birinci tendensiya terminoloji lüğətin standartlaşdırma meyli ilə bağlıdır.
- 2) İkinci tendensiya ilkin (başlanğıc) terminin strukturunun genişləndirilməsi və mürəkkəbləşdirilməsi yolu ilə bu sözlərin ixtisaslaşdırılması tendensiyasıdır. Bu tendensiya terminin qeyri-müəyyənliyini azaltmaq və anlayışın dəqiqliyini artırmaq məqsədi daşıyır. Məsələn, ibri dilində מפציץ (maftsits – bombardmançı) termininin mənasının daha da konkretləşdirilməsi məqsədilə “ağır bombardmançı, dörd mühərrikli ağır bombardmançı, dördmühərrikli uzun mənzilli ağır bombardmançı” mənalərini ifadə edən bir sıra yeni terminlər yaradılmışdır: מפציץ כבד עם ארבעה מנועים – מפציץ כבד לטווח ארוך עם (maftsits kaved, maftsits kaved 'im 'arba' mano'im, maftsits kaved le-tevax 'arux kaved 'im 'arba' mano'im).
- 3) Üçüncü tendensiya nitq vasitələrinə “qənaət” ilə bağlıdır. Uzun çoxkomponentli terminlər həm şifahi, həm də yazılı nitqdə əhəmiyyətli dərəcədə çətinliklər yaradır. Bu səbəbdən də əksər dünya dillərində, eyni zamanda da ibri dilində müasir elmi – texniki və publisistik hərbi mətnlərdə ilkin terminin strukturunun genişləndirilməsi və mürəkkəbləşdirilməsi ilə yanaşı, informasiyanın optimallaşdırılması məqsədilə hərbi söz və ifadələrin ixtisar edilməsi və

abreviaturlaşması yolu ilə yeni sözlərin əmələ gəlmə tendensiyası da müşahidə olunur. Bu proses bəzən terminin tərkib hissələrini təşkil edən bütün komponentlərin baş hərflərinin yazılması, bəzən isə komponentlərdən birinin tam yazılışı, digərlərinin isə baş hərflərinin qeyd olunması ilə müşahidə olunur. Məsələn, רכב קרבי משוריין ← רק"ם (rekem – rexev kravi meşuryan – zirehli döyüş maşını), נושא גייסות משוריין ← נגמ"ש (naqmaş – nose qeyasot meşuryan – zirehli transportyor), נושא גייסות משוריין גחון ← נגמ"חון (naqmaxon – nose qeyasot meşuryan qaxon – aşağı hissəsi zirehlənmiş transportyor) və s.

Hüseynli Aydan

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsinin magistrantı

Holokost mövzusu Aharon Appelfeldin yaradıcılığında

XX əsr yəhudi ədəbiyyatı həm ideya-problem, həm də bədii-estetik çalarları ilə seçilən bir çox ədəbi-bədii örnəklərlə zəngindir. Bu dövrdə yəhudi ədəbiyyatını təmsil edən qüvvələr müxtəlif ədəbi nəslə daxil olsalar da, bu nəsillər arasında Palmax yazarları xüsusilə seçilirdilər. Moşe Şamir, Xanox Bartov, Yehuda Burla, İzxar Smilyanski, Natan Şaxam, Avraam Yehoşua, Aharon Appelfeld, Amos Oz, Binyamin Tammuz və digər yəhudi müəllifləri ilə təmsil olunan bu nəsil yəhudi xalqının qüvvət, rəşadət və qəhrəmanlıq mənbəyini təsvir edirdi. Bəhs edilən dövrdə ədəbiyyata gətirilən mövzular arasında müharibə, sionizm, Holokost, qəhrəmanların tərənnümü, yəhudilərin ailə-məişət həyatı və daxili aləmlərinin təsviri kimi sosial-ictimai və psixoloji mövzular da aparıcı yerlərdən birini tuturdu.

XX əsr yəhudi ədəbiyyatının qüdrətli nümayəndələrindən biri olan Aharon Appelfeld yaradıcılığı dünya ədəbiyyatında Holokosta həsr olunmuş əsərlər sırasında xüsusi çəkiyə malikdir. II Dünya Müharibəsi zamanı nasistlərin əlindən dəhşətli iztirablar çəkmiş xalqın taleyi Appelfeld yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. A.Appelfeld müntəzəm olaraq öz əsərlərində Holokostun tarixi təsvirindən boyun qaçırmış və daha çox alleqorik təsvirə üstünlük vermişdi. O, özü kimi faşistlərin əlindən xilas olmuşlarla müasir oxucular arasında vasitəçi olmağı asan hesab etmirdi.

Appelfeld əsərlərinin əsas mövzusu Holokostun dərkedilməzliyidir. Onun yaradıcılığının şah əsəri isə "Katerina" romanı hesab olunur. Əsər impresionist (realizmi rədd edən, ictimai məsələlərdən qaçan, şəxsi əhval-ruhiyyə və təəssüratı verməyə

çalışan və məzmunun zərərinə olaraq formaya həddindən artıq fikir verən idealist cərəyan) üslubda verilir. Guya ki, hadisələrin iştirakçısı olmayan müəllif qısa ifadələrlə hadisələrin mənbəyini açır, Holokostun dəhşətli mənzərəsini təsvir edir. Romanı daha da dəhşətli edən onların sakit tonlarla verilməsidir.

Romanda “Cəhənnəmdə” öz qaydalarını tələqin edən reallıqla daxili aləmin insani simasını saxlamaq uğrunda mübarizə gedir. Yazıçı əsəri şərh edərkən bunları söyləmişdi: “Ukrayna mənim yaddaşımdan və ürəyimdən sıxışdırılıb çıxarılsa da, o, mənim ürəyimdə çox dərin izlər buraxıb, demək olar ki, dağ basıb”. Yazıçı Katerina obrazının simasında II Dünya Müharibə dövründə Ukraynada olarkən ona baxan dayələri, anasını və ona kimsəsiz, çətin anlarda kömək edən qadınları təsvir etmişdi. Yazıçı həmin qadınların sayəsində ukrain dilini öyrənmiş, bu isə ona Müharibə vaxtı yəhudi kimliyini gizlətməyə kömək etmişdi. Yəhudi düşüncə forması və ailə münasibətləri haqqında olan fikirlər, yəhudilərin ətrafında baş verənlərə reaksiyası, yəhudilərə mənəvi və fiziki baxımdan yaxın olub da, onlardan başqa millətin nümayəndəsi, uşaqlıqdan xristian xalq inamları üzərində tərbiyə olunan qadının gözləri ilə verilir. Katerina oğlunun qatilini öldürdüyü üçün uzun illərini həbsxanada keçirib. Katerinanın hekayəsində yəhudilərin müharibədən əvvəl və sonrakı həyatı şüurlu olaraq kütləvi şəkildə öz ölümünə getmək kimi görünür. Məhz bu gediş Appelfeldin əsərlərinin çoxunda tək-cə güclü xarici qüvvələrin təsiri ilə deyil, tək-cə fiziki soyqırım deyil, bu həmçinin assimilyasiya olunmuş Avropa yəhudiliyinin milli-mənəvi özünəqəsd çalışmalarıdır.

Yazıçı “Katerina” əsərində yəhudilərdən danışan yəhudinin səsini eşitmək istəmir. Hər hansı bir stereotiplərdən azad, dəqiq, qərəzsiz, obyektiv bir səs eşitmək istəyir. O Katerinanın səsi ilə danışır və dünyaya onun gözləri ilə baxır. Katerina yəhudi deyil və yazıçı əsərin sonuna qədər də onu yəhudiliyə şövq etmir. Katerina xristiandır, amma ibadətlə məşğul olmur. Yazıçı burada göstərmişdir ki, hər kəs öz etiqad etdiyinə inanaraq yaşmalıdır. Təbii ki, digərlərinin inanclarına hörmət etmək şərt ilə.

Appelfeld “Katerina”da hadisələrin əsas məğzini, mahiyyətini müəyyən pərdə altında gizləyirdi. Lakin bu romana bədii xələl gətirmirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, “Katerina” romanı müəllifin sonradan yazdığı “Laiş”, “Lifney mabul” əsərlərinə sanki zəmin rolunu oynadı. Roman zamanın nəbzinin tutulması, dövrün ruhunu əks etdirməsi, cərəyan edən hadisələrə aktiv reaksiya verməsi ilə seçilirdi. Yüksək pafos, sionizm ideallarına sədaqət, millət, vətən və vahid ideologiyaya qarşı nəzərə çarpan loyallıq, Holokost və müharibənin insanlarda yaratdığı mənəvi zərbələr “Katerina”da hökm sürən cəhətlərdir.

Eyvazova İrina

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsinin magistrantı

Ərəb əlyazma fondları

Dünya ədəbiyyatı tarixinin mühüm qollarından olan ərəb əlyazmalarının tədqiqinin bir çox əhəmiyyətli məqamları vardır ki, bunlara ümumiyyətlə ərəb və İslam tarixi və irsini öyrənmək, qədim dövrlərə aid faktiki sənədlərlə tanış olmaq, müasir elmə dair bir çox istinadlar tapmaq, əlyazmalarla təmsil olunan keçmişlə indiki zaman arasındakı əlaqələri araşdırmaq, əvvəlki sivilizasiyalar haqqında müəyyən məlumat əldə etmək, əlyazmaların tərtib olunduğu mühiti öyrənmə bilmək və s. qeyd etmək kifayət edər. Bütün bu sadalananları və digər dəyərli məlumatları öyrənmək üçün ərəb əlyazmalarının rolunun nə qədər əhəmiyyətli olduğunu vurğulamaq yerinə düşərdi.

Ərəb əlyazmaları yazıldığı dövrdə yalnız ərəb dilli ölkələr ərazisində yayıldığı halda, sonralar VIII və xüsusilə IX əsrlərdə kitablar xilafətin mərkəzi bölgələrindən (İraq, Suriya, Ərəbistan, Misir) daha uzaq əyalətlərə qədər intişara başladı və nəticədə İran, Orta Asiya, Zaqafqaziya, Şimali Afrika və İspaniyanın böyük şəhərlərində ərəb əlyazmaları kolleksiyalarının toplanması işi fəallaşdı. Müasir dövrümüzdə isə ərəb əlyazmalarının nəfis nümunələri Avropa və Amerikanın ən məşhur kitabxanalarında dəyərli kitablar siyahısında özünəməxsus yer tutur. Maraqlı məqamlardan biri də qeyri - ərəbdilli ölkələrdə bu əlyazmaların sayının öz vətəni sərhədləri daxilindəki saydan dəfələrlə çox olmasıdır.

Ərəb kitabxanalarının formalaşması tarixində ən mühüm mərhələ Bağdadla bağlı olmuşdur desək, əsla yanılmazıq. Bu gün ən əhəmiyyətli əlyazma fondları İraqın Bağdad, Mosul, Bəsrə və Nəcəf şəhərlərində yerləşir. Bunların arasında ən böyükləri paytaxt Bağdaddadır: bir sıra məscid, mədrəsə və fərdi şəxslərin əlyazmalarını qəbul edən Vəqflər Kitabxanası (föndü 7 mindən çoxdur) və İraq Qədim Əsərlər İdarəsinin Kitabxanasıdır (keçmiş İraq Muzeyi). Sonuncu bütün ölkə üzrə əlyazmaları qeydiyyatı almaq və mümkün olduqda onları əldə etməyə (vəqf və universitet məcmuələri istisna olmaqla) çalışır. Ölkədəki ərəb əlyazmalarının ümumi sayı 40 minə yaxın hesab edilə bilər.

Səudiyyə Krallığında əlyazmalar əsasən paytaxt Ər-Riyad, Məkkə, Ciddə, Mədinə, Anayza, Şakra və bir neçə başqa şəhərlərin kitabxanalarında saxlanılır. Ən böyük kolleksiyalar Ər-Riyad Universitetinin kitabxanasında, Məkkədə “Məscidul-haram” kitabxanasında, Arif Hikmət kitabxanası və Mədinədəki Kütləvi Kitabxanada, eləcə də bir sıra digər ictimai kitabxanalarda və şəxsi kolleksiyalarda mövcuddur. Ölkədəki əlyazmaların ümumi sayı təxminən 18-20 min civarındadır.

Misirdə əlyazma kolleksiyası olan müasir kitabxanaların əksəriyyəti XIX-XX əsrlərdə yaradılmışdır. Bunların arasında ən böyüyü 1870-ci ildə yaradılmış “Dərul-kutub” kitabxanasıdır. Misirin ikinci ən böyük əlyazma fondu “əl-Əzhər”də yerləşir, orada 24 minə yaxın əlyazma nüsxəsi vardır. Ümumilikdə, Misir Ərəb Respublikasında 80 mindən çox əlyazma nüsxələri aşkarlanmışdır.

Yuxarıda sadalanan ərəb ölkələrindən başqa dünyanın bir çox məşhur kitabxana və muzeylərində külli miqdarda orta əsrlərə məxsus ərəb əlyazma incilərindən nümunələr mövcuddur. Avropa və Asiya qitələrinin qovşağında yerləşən Türkiyədə hal-hazırda təkcə Ankaranın 10 kitabxanasında 13 mindən çox ərəb əlyazması vardır.

Yuxarıda müxtəlif ölkələrin müasir kitabxanalarında olan ərəb əlyazmalarının sayı ilə bağlı statistik məlumat verilmişdir. Bunlara əlyazmalar fondu haqqında məlumat qeyd olunmayan digər ölkələri də əlavə etsək, bu sayın yetərinə böyük kəmiyyəti əhatə etdiyinin şahidi olarıq. Əlbəttə, rəqəmlərin bəzən yuvarlaqlaşdırılaraq qeyri-dəqiq olduğunu nəzərə almaq lazımdır. Qed etmək lazımdır ki, bu rəqəmlər ərəb əlyazmalarına həsr olunmuş nəhəng elmi ədəbiyyatın tədqiqi nəticəsində əldə edilmişdir.

Babanlı Əli

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsinin magistrantı

ƏBUL-BƏRAKƏT ƏBDUR-RAHMƏN ƏL-ƏNBARİNİN HƏYAT VƏ YARADICILIĞI

Əbul-Bərakət Əbdur-Rahməni əl-Ənbari (1119-1181) Bağdadda anadan olub, ömrü boyu orada yaşamışdır. Nizamiyyə mədrəsəsində oxumuş, sonra müəllim kimi orada saxlanılmışdır. Əl-Ənbari qrammatikanı İbn əş-Şəcəri və əl-Cəvaliqidən öyrənmiş, sələfləri içərisində Əbu Əli əl-Farisiyə böyük rəğbət bəsləmişdir. Əl-Ənbari ömrünün son illərində guşənişin olaraq yalnız elmi tədqiqatla məşğul olmuşdur.

O, Əbul-Bərakət künyəli, əl-Kamal və ya Kamalud-din ləqəbli Əbdurrahmən ibn Muhəmməd ibn Ubeydullah ibn Əbu Səiddir. Ənbara və ya Bağdada aid edilir. Kamalud-din Əbul-Bərakət əl-Ənbari və ya əl-Bağdadi deyilir. Hicri 513/miladi 1119-cu ildə doğulmuşdur. Deyilib: Onun doğumu o ilin Rəbiülaxır ayında olub. Doğum yeri barəsində ixtilaf-da oldular. Onlardan bəziləri Əbdur-Rahməninin onun aid edildiyi Ənbarda, bəziləri isə Bağdadda doğulduğunu dedilər. Əl-Qıftı Əbul-Bərakət əl-Ənbarinin gəncliyindən vəfat edənə qədər Bağdadda yaşadığını xatırladı. İbn Qazi Şuhbə göstərdi ki, o Bağdad saki-nidir və Bağdada gəncliyində gəlib.

Əl-Yafiiyə gəlincə, o, onun Bağdadda doğulduğunu təsdiq edir. Əs-Suyuti xatırlatdı ki, o, Bağdadda Əbdul-Vəhhab əl-Ənmati haqqında eşidib. Bu ziddiyyət insan həyatında təbii bir şeydir, xüsusən də uşağın doğumuna marağın zəif olduğu o dövrdə. İctimai həyat meydanındakı məşğulluqlarına və bir alimin vəfatı onun doğumundan daha məşhur olduğuna görə, o, doğumunda naməlum və unudulmuş, lakin vəfatında tanınmış və məşhurdur.

O qrammatika elmində adı çəkilən imamlardan idi və gəncliyindən vəfat etməsinə qədər Bağdadda yaşamışdır. Nizamiyyə mədrəsəsində Şafi məzhəbi üzrə fəqih olmuş və oraya qrammatikanın öyrədilməsi üçün göndərilmişdir. O, dili Əbu Mənsur ibn əl-Cəvali-qidən öyrənmiş, əş-Şərif Əbus-Səadət Hibətullah ibn əş-Şəcəriylə yoldaşlıq etmiş, ondan öyrənmiş və dostluğundan faydalanmışdır. O, ədəbiyyat elmini dərinləndirən öyrəndi və çox sayda insan onunla məşğul olub alim oldu.

Əl-Ənbari “Kitəbu-havaşil-İdah”, “Luməul-ədillə”, “Əsrarul-arabiyyə”, “Nuzhətul-əlibbəi fi tabə-qatil-udəbə”, “əl-İnsaf fi məsəilil-xiləf beynən-nəhviyyin: əl-basriyyin val-kufiyyin” və başqa əsərlərin müəllifidir.

Əl-Ənbari qrammatika ilə yanaşı, kəlamı da gözəl bildiyini, bu barədə “əd-Dai iləl-isləm fi ilmil-kələm”, “əl-Cuməl fi ilmil-cədəl” kitablarını yazmışdır.

Əl-Ənbarinin “Nuzhətul-əlibba” kitabında orta əsr ərəb qrammatikləri, leksikoqrafları və ədiblərinin həyat və yaradıcılığı barəsində çox zəngin məlumat vardır. Belə ki, əsərləri bizə gəlib çatmamış bir sıra ərəb qrammatiklərinin mülahizələri ilə bu əsər vasitəsilə tanış olmaq mümkündür.

Əl-Ənbari fiqh müddəalarının ərəb qrammatika elminə tətbiq edilməsi sahəsində müstəsna xidmət göstərmiş dilçilərdən biridir. O, fiqh elminin üç böyük sahəsinin – “ilmul-ixtilafat” (mübahisəli məsələlər, ixtilaf barəsində elm), “ilmul-cədəli fil-fiqh” (fiqh məsələləri barədə mübahisə aparmaq, müqabil tərəfi hansı dəlillərlə təkzib etmək haqqında elm) və “ilmul-usulil-

fiqh”in (fiqhın əsasları,mənbələri barəsində elm) nəhvlə əlaqələndirilməsinə xüsusi diqqət yetirmişdir.

Əl-Ənbari “Luməul-ədillə” kitabında fiqhın birinci sahəsinin qrammatikaya tətbiqi ilə əlaqədar olaraq “əl-İğrabu fi cədəlil-irab” əsərini, “Nuzhətul-əlibbə” kitabında isə fiqlə qrammatikanın əlaqələndirilməsi barəsində “İlmul usulin-nəhv” və “İlmul-cədəli fin-nəhv” traktatlarını yazdığını göstərir. Əl-Ənbarinin fiqhın son iki sahəsinin dilçiliyə tətbiqi sahəsində ərəb qrammatikləri arasında ilk dəfə özünün əsər yazması barədəki müddəası bir qədər mübaliğəli-dir. Çünki əs-Suyuti “əl-Əşbahu van-nazair” əsərində İbn Cinninin “əl-Xasais” kitabının bu səpkidə yazıldığını qeyd edir. əs-Suyuti həmçinin göstərir ki,onun zamanında fiqhın “ilmul-cədəl” sahəsi “ilmul-əşbəhi van-nazair” (oxşarlıq və bənzətmələr barəsində elm) adlandırıldı-ğı üçün özünün yuxarıda adı çəkilən əsərini bu cür adlandırmışdır.

Əl-Ənbarinin fiqhın qrammatikaya tətbiqi barəsində yazdığı əsərlərdən bizə gəlib çatanı onun “Luməul-ədillə fi usulin-nəhv” traktatıdır. Əl-Ənbari bu kitabında göstərir ki,fiqhın mənbələri ilə nəhvin mənbələri heyrətamiz dərəcədə oxşarlıq təşkil edir. Müəlifin fikrincə,bunun əsas səbəbi hər iki elm sahəsinin rəvayətə,nəqlə istinad etməsidir. Lakin eyni zamanda fiqh və qrammatika bir-birindən fərqləndikləri üçün Əl-Ənbari fiqhın mühüm əsaslarından (mənbələrindən) üçünü – nəql (fiqhdə hədis,sünnə), qiyas və istishabı qrammatikaya tətbiq edə bilir. Əl-Ənbari fiqhın əsas mənbəyi sayılan Quranı nəhvin müstəqil mənbəyi hesab etməyib onu fəsih ərəblərin danışığı ilə yanaşı, qrammatikanın əksəriyyətin nitqinə əsaslanan birinci mənbəyinə – nəqlə (informasiyaya) aid edir. Fiqhdə hədislərin dürüstlüyü əsas oldu-ğu kimi, qrammatikada da informasiya ədəbi dildə çox işlənən mötəbər faktlara əsaslan-malıdır (nəqlut-təvatur).

Əl-Ənbari hədislərin mötəbərlik prinsipləri haqqında uzun-uzadı söhbət apardıqdan, qrammatikanın fiqlə müqayisədə ikinci dərəcəli,köməkçi elm olduğunu qeyd etdikdən sonra göstərir ki,fiqhdə hədislərin dürüstlüyünə nə cür ciddi yanaşılırsa,nəhvdə də dil fakt-larının doğruluğuna o cür ciddiyətlə yanaşılmalıdır.

Əl-Ənbari fiqhın əsas mənbələrindən biri olan icmanın (nüfuzlu alimlərin müəyyən bir hüquqi məsələ barəsində ümumi fikir razılığı) qrammatikada əsas (mənbə) kimi qəbul edilə bilməməsinə belə izah edir: Qrammatikanın əsaslarında təqlidə yer olmamalıdır. Qrammatik dil faktlarını sərbəst surətdə təhlil etməli,müstəqil nəticələr çıxarmalıdır.İcma isə kor-korane təqlid tələb etdiyindən onu qrammatikada əsas kimi qəbul etmək olmaz. Əl-Ənbarinin bu mülahizəsindən Bəsrə məktəbində Quranın qiraət variantlarından faktik material kimi isti-fadə edilməməsinin səbəbi aydın olur.

Mənsimov Nazim

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsinin magistrantı

Fars dilində mürəkkəb feillərin aralı və yanaşı vəziyyəti ilə bağlı aparılan tədqiqat

Fars dilində mürəkkəb feil əsasən iki və daha artıq sözün birləşməsi yolu ilə düzələrək bir vahid feili anlayış ifadə edir. Mürəkkəb feil tərkibindəki sözlərin sayından aslı olmayaraq iki komponentdən asılı olur: adlıq hissə və feil. Məsələn: کمک کردن، بدست آوردن، تحقیق کردن، دوست داشتن

Adlıq hissənin tərkibində bir, iki və daha artıq söz ola bilər. Adlıq hissə müxtəlif nitq hissələri, xüsusilə isim, sifət, feili sifətlərlə ifadə olunur. Mürəkkəb feilin ikinci hissəsi isə köməkçi feildir. Köməkçi feil rolunda əsasən aşağıdakı feillər çıxış edir:

بودن، کردن، گردیدن، گشتن، شدن، افکندن، آمدن، بردن، داشتن، دادن، گفتن، ساختن، نمودن، نهادن

Mürəkkəb feillərin tərkib hissələri, adlıq komponenti və köməkçi feil hissəsi həm yanaşı, həm də aralı vəziyyətdə işləyə bilər. Mürəkkəb feillərin komponentlərinin yanaşı işləndiyi halları nəzərdən keçirək.

به صد جهد آن نشاطی از دل رها کرد

نشاطی کز غم یارش جدا کرد

(Neşati kəz ğəm-e yareş coda kərd, be səd cəhd an neşat əz del reha kərd) bir sevinc onu yarının qəmindən ayırsaydı, yüz cəhd ilə o sevinci ürəyindən qovardı.

Mürəkkəb feillərin tərkib hissələrinin yanaşı işləndiyi hallarda vəznin, qafiyənin, ümumiyyətlə şeirin tələbi ilə bəzən "adlıq hissə + köməkçi feil" ardıcılığı pozulur və mürəkkəb feil "köməkçi feil + adlıq hissə" modeli ilə ifadə olunur.

پرستاران او را کرد رمجور

که شیر آوردن از جای چنان دور

(Ke şir avərdən əz cayi çenan dur, pərəstaran-e u ra kərd rəncur) çünki elə bir uzaq yerdən süd gətirmək onun qulluqçularını bezdirmişdir.

Mürəkkəb feillərin tərkib hissələrinin aralı halda işlənməsi ən çox feili komponenti کردن، بستن kimi köməkçi feillər və onların sinonimləri ilə ifadə olunan feillərdə rast gəlinir.

Komponentləri aralı vəziyyətdə işləyə bilən feillərin tərkib hissələrinin arasında bir qayda olaraq cümlənin başqa üzvləri – mübtəda, tamamlıq və zərflik daxil olur. Mürəkkəb feilin

adlıq hissəsi həmin tamamlıq və zərfliklə bəzən yanaşma, bəzən də izafət əlaqəsi ilə birləşir.Məsələn, aşağıdakı beytdə mürəkkəb feilin adlıq hissəsi ilə feili hissənin arasına tamamlıq və zərflik daxil olmuş,adlıq hissə həmin üzvlərlə yanaşma yolu ilə birləşmişdir.

که آب از چشم یکدیگر گشادند

نظر بر یکدیگر چندان نهادند

(Nəzər bər yekdigər çəndan nəhadənd, ke ab əz çeşm-e yekdigər qoşadənd) bir-birlərinə o qədər baxdılar ki, ikisinin də gözündən yaş ax mağa başladı.

Qeyd etmək lazımdır ki, şeirdə vəznin, qafiyənin, xatirinə çox vaxt mürəkkəb feilin köməkçi feil hissəsi ədəbi dilin adi normalatının əksinə olaraq adlıq hissədən qabaq gəlir və buna görə də köməkçi feillə adlıq hissə arasına daxil olan cümlə üzvləri ilə yanaşma yolu ilə bağlanır.

Mürəkkəb feillərdə adlıq hissə ilə köməkçi feilin əlaqəsi müxtəlif hallarda müxtəlif cür olur.Adlıq hissənin isimlə ifadə olunduğu hallarda mürəkkəb feilin komponentləri aralı işlənməyə daha çox meyilli olur.Belə ki, adlıq hissə mənsub olduğu nitq hissəsinin müəyyən xüsusiyyətlərini mürəkkəb feil tərkibində də biruzə verir.Adlıq hissə isimlə ifadə olunmuşsa, isimlərə xas olan kəmiyyət şəkilçisi, qeyri-müəyyənlik bildirən artıqlıq, təyin qəbul edə bilməmək xüsusiyyəti,bitişən əvəzlilərlə işlənmə kimi keyfiyyətlərə malik olur.Lakin qeyd etmək lazımdır ki,adlıq hissə ilə köməkçi feil arasına hansı nitq hissəsi daxil olmasından aslı olmayaraq mürəkkəb feilin komponentləri arasındakı semantik əlaqə saxlanılır.

Mürəkkəb feillərin komponentləri arasındakı qrammatik əlaqəyə gəldikdə isə, demək lazımdır ki, bu əlaqə həmişə eyni səviyyədə qalmır.Adlıq hissənin və köməkçi feilin ifadə olunduğu vahiddən,habelə onlar arasında işlənmə nitq vahidlərindən aslı olaraq bu əlaqə bəzən çox zəifləyə bilər.Məsələn müasir dildə او گریه کردن feili mürəkkəb feildir, amma او گریه هایش را کرده است cümləsində köməkçi feildən ayrılaraq cəm əlaməti, bitişən əvəzlik və təsirlik halının əlamətini qəbul etmiş olan adlıq hissə mürəkkəb feilin tərkib hissələrinin əlaqəsinin zəiflətmə və köməkçi feilin müstəqil cümlə üzvü səviyyəsində yüksəlməsinə səbəb olmuşdur.Həqiqətən belə halların özündə də adlıq hissə ilə köməkçi feilin əlaqəsi tam itmir.Qrammatik əlaqənin son dərəcə zəifləməsinə baxmayaraq komponentlər arasındakı mənə əlaqəsi hiss olunacaq dərəcədə saxlanılır.

Quliyeva Həmidə

RZAQULU XAN HİDAYƏTİN POEZİYASI

Rzaqulu xan Hidayətin yaşadığı dövr Qacarlar sülaləsinin (Fətəli Şah – Nəsirəddin Şah) hökmranlığı dövrünə təsadüf edir. O, fars poeziyasının saflığı uğrunda mübarizə aparan, onu yad təsir və ünsürlərdən təmizləməyə və qorumağa çalışan, keçmiş dövrlərin ənənəvi üslubunu təbliğ edən “Bazgəşt-e ədəbi” – “Ədəbi qayıdış hərəkatı”nın fəal üzvlərindən biri olmuşdur.

Fətəli şah dövründə Tehrandə yeganə ədəbi mərkəz Xaqan Dərnəyi idi. Fətəli şah, Mahmud Qəznəvinin ənənəsini davam etdirərək kənardan şairləri saraya toplayaraq möhtəşəm şairlər birliyi yaratmışdı. Şair Rzaqulu xan Hidayətin poeziyası belə bir mühitdə yetişdiyindən şairin yaradıcılığında dövrünün bir çox şairləri kimi ədəbi qayıdış meylləri öz əksini tapır. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, şairin zəngin ədəbi irsinin böyük qismi, xüsusilə də şeirləri hələ də çap olunmamış qalmaqdadır.

Hidayətin "Məcməül-füsəha" əsərindən onun yeni hind şeir üslubundan qədim İran şeir üslubuna keçmək uğrunda ideyaları öz əksini tapır ki, bu da onun qeyd etdiyimiz ədəbi dönüşü dəstəklədiyini göstərir. Əsərdə Hidayət şeiri intellektual, linqvistik və ədəbi müstəvidə tənqid və təhlil edir.

Rzaqulu xan Hidayətin lirik şeirlərinin bəzi misralarında Mövlanə, Sədi, Sənai, Məsud Səəd Salman və Buxarinin şeir ruhundan təsirləndiyi görünür. Şair özü də əsərlərində bunu qeyd edir.

Hidayətin “Riyazül-məhbün”, “Şəmsül-həqayiq” və “Hidayətnamə” adlı üç əsəri Mövlanəyə və onun poetik yaradıcılığına həsr edilmişdir. O, hətta bir qəzəlinin aşağıdakı beytində Mövlanənin şeir yaradıcılığına münasibət bildirərək onun davamçısı olduğunu açıq-aydın bildirir:

هدایت دین جالب به را ما افتفاست غرض
گویم جواب اگر من را مولوی سخنان

Rzaqulu xan Hidayət “Bəhrül-həqayiq” məsnəvisini Sənainin “Hədiqətül-həqiqət” əsərinin vəznə və kontekstində qələmə alaraq şeirində bu şairə də münasibət bildirmişdir:

گفت هدایت شعر وین دید سنایی شعر در
اندر کتاب به ماند او نظم چو نیز کاین

Rzaqulu xan Hidayət özünün “Divan-e gəzəliyyat” əsərində əvvəlki dövr şairlərinin yolunu bilavasitə davam etdirmişdir.

Eşqi vəsf etmək, aşiqin və məhbubun cəhətlərini xatırlatmaq Hidayət lirikasında ən bariz xüsusiyyətlərdən biridir. Hidayətin cəmi 1133 qəzəldən 924 qəzəli, yəni qəzəllərin 82%-i məhəbbət mövzusunda.

Qovuşmaq ümidi və arzusu, hicran dərindən gileylənmək, eşqin yolundakı maneə və iztirablardan bəhs etmək, rəqibin əlində inləyib qan içmək, məhbub yolunda hər cür fədakarlığa hazır olan aşiqin qəhrəmanlığı və s. mövzular onun məhəbbət lirikasında üstünlük təşkil edir.

Hidayət şeirlərindən birində eşq yolunun çətinliklərindən bəhs edərək, onu sonu bitməyən yola bənzədir:

نیست پایانش گشته گم ره این
نیست درمانیش درد، جز ما درد

Hidayətin bir sıra qəzəllərində məşuq əlçatmaz olsa da, bir çox qəzəllərində dünyəvi və əlçatandır.

O, bəzən ayrılıq dərindən qurtulub, eşqi varlığının zülmətini nura çevirməyə qadir olan dirilik suyu kimi içmək istəyir:

ناپدید وصلش و گشت را ما هجر
رخش دل سواد در جویم چند
نیست هجرانیش که وصلی آن خوش ای
نیست حیوانیش آب ما ظلمت

Rzaqulu xan Hidayət bir çox qəzəllərində zahidləri pisləmiş, onların riyakarlığını tənqid etmişdir. 1133 qəzəldən 61-ndə, yəni qəzəllərinin 5%-ndə bu nəzərə çarpır. O, zahidin qəlbini məhəbbətdən uzaq görür və onun əqidəsinə görə zahid sağlamlıq və əmin-amanlıq sahilini məhəbbət dənizindən üstün tutur:

امن و سلامت ساحل و زاهد
نیست کنارش خود که بحری و ما

Rzaqulu xan Hidayətin 50.000 beytlik divanı da əlimizə gəlib çatmışdır ki, burada şairin qəzəl və qəsidələri toplanmışdır.

Şairin poeziyası çox zəngindir. Poeziyasında daha çox məhəbbət mövzusu üstünlük təşkil etsə də, görkəmli şair digər mövzularda da qələmini sınamışdır. Dövrün aktual problemlərinə əsərlərində xüsusi yer vermişdir. Ədəbiyyatşünaslıqda təzkirə müəllifi kimi tanınsa da, Hidayət qəzəl və qəsidələri ilə də İran ədəbiyyatında iz qoymuşdur.

Zeynalova Əsmər

ƏRƏB YAZI ELMİ

Ərəb yazısı xəttatlığın mərmər, taxta, daş, parça və. s kimi materiallar üzərində buraxdığı təsirdir. Yazı iki növə bölünür :

1. Naxışlı epigrafiya
2. Paleoqrafiya əlyazması

Yazı dilin yazılı ifadəsidir və danışq sözlərini qoruyub saxlamaq vasitəsidir.

ĞANİM QƏDVÜRİ ƏL-HƏMƏDİN özünün “Ərəb yazı elmi” kitabında da qeyd etdiyi kimi, yazı sivilisasiyanın adı və biliyə aparın yol olduđu üçün simvollar sistemidir.

Şübhəsiz ki, dil bir çox mərhələlərlə yazıdan əvvəl gəlir. Ərəb dilinin yaranması ilə bađlı rəvayətləri tədqiq edərək onun çox qədim lüğət və elementləri ehtiva etdiyini, buna görə də ən qədim sami dillərdən olduğunu görmək olar. Birinci ərəb yazıları eramızın ilk əsrlərinə aiddir.

Ərəb yazısının necə yarandığına gəlincə, bu haqda tarixən və müasir dövrümüzdə çoxlu deyimlər söylənmişdir, lakin onlar konkret bir fikrə əsaslanmamışdır. Ərəb yazısının dəqiq mənşəyi və erkən tarixi qaranlıq olaraq qalmaqdadır.

Ərəblərin ərəb xəttatlığının mənşəyi haqqında fikirlərini bir neçə nəzəriyyə ilə əsaslandırmaq olar:

1) Dayandırma nəzəriyyəsi:

Yeni xəttatlıq Allahdan bir vəqf və ilhamdır. Allah onu Adəmə(ə.) öyrətdi. Rəvayət olunur ki, dövrünün bütün ərəb kitablarını ilk yazan Adəm (ə.) olmuşdur. Adəmdən (ə.) sonra ilk yazanların İdris peyğəmbər və onun övladlarının olduğu deyilir.

2) Xəttatlığın ixtira olması nəzəriyyəsi:

Tövfiq nəzəriyyəsi ilə yanaşı, xəttatlığın ixtira olunduđu və ərəb yazısını kimin icad etdiyinə dair başqa bir nəzəriyyə də ortaya çıxdı. Bəzi mənbələr bunu müəyyən bir qrupa, digərləri ayrı-ayrı şəxslərə aid edirlər. Üçüncü qism mənbələrdə isə ərəb yazısının digər qədim mənbələrdən əldə edildiyi qeyd edilir.

3) Cənub Himyər nəzəriyyəsi:

Ərəblər arasında ərəb xəttatlığının Himyər xəttindən götürüldüyü yayılmış və ondan kəsildiyi üçün “cəzm” adlandırılmışdır.

Yəməndəki Himyər yazıları ilə bu gün yazdığımız ərəb qrafikası arasında aydın əlaqə olmadığı üçün bu nəzəriyyənin tərəfdarlarının qəti dəlilləri yoxdur.

4) Şimal əl-Hiriyyə nəzəriyyəsi:

Xəttatlıq – İraqda, Hicazda və Levantda saysız-hesabsız insanlar tərəfindən tanınırdı. Bu nəzəriyyə bizə yazının Hicaza, Əl-Hirə bölgəsindən necə çatdığını izah edir.

5) Müasir nəzəriyyə:

Şimali ərəb yazısının mənşəyi ilə bağlı fikir ayrılığına baxmayaraq, ortaq bir fikir birliyi var idi ki, ərəblərin yarımadaı əhatə edən zəngin bölgələrdə məskunlaşdıqdan sonra şəhərlə təmasda olana qədər yazı haqqında məlumatları olmamışdır.

Bəzi bədəvi tayfaları Əqəbə körfəzi və oradan Şama qədər uzanan ərəziyə enərək, yeni yurdlarında xüsusi coğrafi ərazi formalaşdırmış, özləri üçün bir mədəniyyət yaratmışlar . Şimali ərəb dili ilə maraqlanan bəzi qərb alimləri tərəfindən bu nəzəriyyə mənimsənildi.

Bu ərəblər özləri üçün arami soyundan gələn və bu ad ilə tanınan bir xətt icad etdilər (Nəbati xətti). Onların paytaxtı Petra beş əsrdən çox çiçəkləndi. Eramızın ikinci əsrinin əvvəllərində Nəbati krallığı yoxa çıxsada, onların yazıları onlardan sonra da qalmaqda davam etdi və təxminən üç əsr ərzində yarımadaının ucqar şimal bölgəsində ərəblər tərəfindən istifadə edildi. Şimal bölgələrində məskunlaşan ərəblərin yazısı üç mərhələdən keçdi :

1. Nəbatilərin öz kvadrat hərflərdən ibarət xəttini istifadə etməzdən əvvəl qəbul etdikləri arami və onun yazısının ötürülmə mərhələsi.
2. Arami hərflərinin kvadratdan Nəbatiyə keçid mərhələsi.
3. Nəbati yazısının bəzi yerlərində kvadrat şəklində görünməsinə baxmayaraq, onun məlum dairəvi formasına çatdığı yetkinlik mərhələsi.

Nəbati ərəb yazısının inkişaf dövrü dördüncü əsr - ən qədim Nəbati ərəb yazısının yarandığı tarixlə eramızın altıncı əsrinin sonları arasındakı dövrdə baş vermişdir.

Bunlar vəqfdən başlayaraq ərəb xəttatlığının mənşəyi ilə bağlı yayılan nəzəriyyələrdir.

Ağaliyev Anar

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsinin magistrantı

Müasir fars dilində mürəkkəb isimlərin quruluş modelləri

Söz yaradıcılığının tədqiqinin tərkib elementlərinin sintaqmatikasının və bu elementlərin başqa dil vahidlərinə münasibətini müəyyən etmək vacibdir. Bu cür müəyyənləşdirmə nəticəsində mürəkkəb sözləri müstəqil söz birləşmələrindən ayırmaq mümkün olur.

Fars dilində əsas problemlərdən biri mürəkkəb sözləri frazeoloji və müstəqil söz birləşmələrindən ayırmaqdır.

“Müasir dil haqqında elm sintaqmatik sistemi müəyyən sıralanma qaydası üzrə düzülmüş və ardıcıl şəkildə çıxış edən linqvistik vahidlərin əlaqə sistemi olaraq tərif edilir. Başqa sözlə bu sistem sintaqmatika adlanır. Bu terminin vacibliyi şübhəsizdir, ona görə ki, ənənəvi terminologiyada sintaqmatik əlaqələrin ancaq bəzi ayrı-ayrı növləri təyin olunur. Məsələn: uzlaşma, idarə, yanaşma əlaqələri, söz birləşməsinin cümlənin sintaktik əlaqələri, leksik və affiksəl mövqələr arasındakı əlaqələr, morfolojiya və sözdüzəltmədə, fonoloji əlaqələr”.

Bu arada “sintaqmatika” termininin mənası ayrı-ayrı əlaqə növlərinin təyini deyil, yaranan dil vahidləri arasında ümumi əlaqəni təyin etməkdir. Bu yeni termin köhnə terminləri yararsız istifadədən çıxartmadan onları yalnız ümumiləşdirir.

Sintaqmatik əlaqələr dilin şaquli strukturunun əlaqələr sistemini təyin edən paradiqmatik əlaqələrlə içiçədir. “Paradiqmatika” termini bütün ümumi və xüsusi idarə əlaqələrini təyin edir.

Sintaqmatik və paradiqmatik əlaqələrin mövcudluğunda ona uyğun tədqiqat üsulu da müəyyən olunmalıdır. Bu da sıradakı qayda üzrə tətbiq oluna bilər.

1. Sırayla düzülmüş vahidlər arasındakı xarakterik əlaqələrin tətbiqi (yeni komponentlər arasındakı əlaqələrin semantik və şəkildəyişmə üsuluyla tədqiqi);

2. Komponentlərin yerdəyişməsinin müəyyənləşdirilməsi;

3. Tədqiq olunan vahidin strukturunun müəyyənləşdirilməsi;

“Mürəkkəb söz daxili söz köklərinin əlaqəsini sintaktik tipli adlandırmaq olar. Mürəkkəb sözü adi söz birləşməsi və frazeoloji birləşmələrdən ayırmaq üçün ilk öncə sintaktik təhlil vacibdir”.

Fars dilində mürəkkəb isimlərin əmələ gəlməsində isim, sifət, feil kökü, feil əsası, zərf, əvəzlik və habelə bəzi qrammatik vasitələr iştirak edir.

Mürəkkəb sözlər bir tam kimi işlədilərək, yalnız bir məfhum ifadə etdiyinə görə bir vurğu ilə deyilir. Məsələn: سرزمین - ölkə sözünün iki isimdən : سر və زمین sözlərindən düzəlməsinə baxmayaraq, زمین və سر sözlərinin tək-tək mənasını nəzərə alıb onu “torpaq başı” və ya “yer başı” kimi tərcümə etmək mümkün olmadığı kimi, onların arasına heç bir yeni söz də daxil edilə bilməz. Başqa sözlə desək, mürəkkəb sözlərin tərkib hissələri ayrılıqda heç bir təyin qəbul etməz. Bunlar tam məfhum ifadə etdiklərinə görə özündən sonra təyin qəbul edilir. Məsələn:

سرزمین وسیع – geniş ölkə və ya سرزمین غنی - varlı ölkə.

Mürəkkəb isimlərin quruluş modelləri haqqında müxtəlif müəlliflər müxtəlif fikirlər söyləmişlər.

Belə ki, Mirzə Cəfər özünün "Qrammatika persidskoqo əzika" kitabında mürəkkəb isimlərin quruluş modellərinə aşağıdakını da əlavə edir:

Eyni olan əmr formasının inkarı və ya iki sinonimin mücərrəd mənasında işlənməsi.

Məsələn:

talán – bəpəp- bəpəp

qarşısı alınmayan istifadə - bəpəp- bəpəp

Məhəmməd Cavad Şəriət mürəkkəb isimlər haqqında qeyd edir:

«از اسم مرکب باید حد اقل یک جز آن معنی بدهد و اجزا دیگر باید در تغییر معنی کلمه مرکب داخل شده باشد بنا بر این کلمه «خوبی» مرکب است از «خوبی» که صفت است و معنی می دهد و «یای مصدری» که آن را تبدیل به اسم کرده است و مجموعاً کلمه معنی «خوب بودن» می دهد. بعضی این گونه اسمها را مشتق می گویند نه مرکب».

Mürəkkəb sözlərin tərkibindəki hissələrdən ən azı biri müəyyən mənaya malik olmalıdır, digər hissələr isə mürəkkəb sözün mənasının dəyişilməsində iştirak etməlidirlər. Məsələn: "خوبی" – yaxşılıq sözü mürəkkəbdir. Bu söz sifət olan və müəyyən mənaya ifadə edən "خوب" – yaxşı sözündən və bu sözü ismə çevirən "یای مصدری" -dən ibarətdir və ümumilikdə "yaxşı olmaq" mənasını verir. Bu növ isimlərin bəziləri mürəkkəb deyil, düzəltmə isim adlandırılır.

«هر اسم مشتقی مرکب است زیرا هر اسم مشتقی از ریشه فعل یا ماده ماضی و پیشواژه یا پیشواژه یا پیشوند یا پسوند هر دو درست شده است. و اگر گاهی همان ریشه فعل یا ماده ماضی را به عنوان یک اسم بکار بریم، اسم ساده یا بسیط است، مثل؛ خواب، شتاب، نهاد، نشست و غیره».

Hər bir düzəltmə isim mürəkkəbdir. Çünki hər bir düzəltmə isim feilin kökü və ya əsasındakı, önqoşma, sonqoşma, önşəkilçi və ya son şəkilçidən düzəlir və əgər bəzən feilin kökünü və ya feilin əsasını bir isim kimi işlədiriksə, bu zaman o, sadə isim olur.

Məsələn:

yuxu خواب

tələsmə شتاب

xasiyyət, əxlaq, təbiət, xarakter نهاد

düşmə, salınma, çökmə, iclas نشست

« بعضی از اسمها در قدیم مرکب بوده اند اما ترکیب آنها به صورتی درآماده است که امروز مانده یک اسم ساده

استعمال می شوند این نوع اسمها را می توان ساده حساب کرد مانند؛ پادشاه، آسودن».

Keçmişdə isimlərin bəzisi mürəkkəb isim kimi işlənmişdir, lakin onların quruluşu sürətlə dəyişmişdir və bugünkü gündə onlar sadə isim kimi işlənirlər. Bu növ isimləri sadə isim hesab etmək olar. Məsələn:

پادشاه – padşah, şah

آسودن – istirahət etmək

Muradova Həbibə

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsinin magistrantı

Qurani-Kərimin Yusif surəsində yuxu motivi

Müsəlman dünyasının müqəddəs kitabı olan Qurani-Kərim əsrlər boyu qorunmuş və digər səmavi kitablardan fərqli olaraq hər hansı təhriflərə məruz qalmamışdır. Qurani-Kərimin özəlliyi onun iyirmi üç il ərzində sonuncu peyğəmbər olan Muhamməd peyğəmbərə (s.a.s) vəhy və bəzən Cəbrayıl (a.s) vasitəsi ilə hissə-hissə nazil olmasıdır. Vəhyin növləri çoxdur bunlardan biri gerçək yuxudur. 23 illik vəhy prosesinin altı ayında Muhamməd peyğəmbər (s.a.s) vəhyi gerçək yuxu şəklində qəbul edib. Buna görə də gerçək yuxu peyğəmbərliyin qırx altıda bir hissəsidir. Bir sıra hədislərdə peyğəmbərlərin yalnız gözlərinin yatdığı, qəblərinin isə oyaq qaldığı bildirilmişdir. Bir hədisdə deyilir: “Mənə-ey Muhamməd , gözlərin uyusun, qulaqların eşitsin, qəlbini əzbərləsin” – deyilib. Yuxunun bir neçə növü olduğu kimi fərqli mənaları da vardır. Lüğətdə “görüntü” mənəsində olan “röya” (رؤيا) sözü yuxu zamanı şüurda görünən yuxuların bütünü ifadə edir. Hulm (حلم) isə daha çox qorxunc yuxular üçün istifadə olunur. H.z Peyğəmbər (s.a.s) buyurmuşdur: “ Röya Allahdan hulm şeytandır”. Ehadis(احادس), menam (منام) , mübəşşirat (مبشرات) sözləri də yuxu mənəsində işlənir. Dini ədəbiyyatlarda yuxunun üç növü haqqında məlumat verilir. 1. Rəhmani yuxular. Bu cür yuxular ruya –yi sadıqə yaxud ruya-yi salihə adlanır. Bu cür yuxunu mübəşşirat (مبشرات) olaraq izah edən H.z Peyğəmbər (s.a.s) “insanın metafizik aləmlə əlaqəsi və ondan aldığı müjdələyici məlumat və işarələr” mənəsini verən mübəşşiratın (مبشرات) peyğəmbərlik sona çatdıqdan sonra belə davam edəcəyini bildirmişdir. 2. Şeytani yuxular. Bu cür yuxular “adğasu əhləm” (qarmaqarışiq yuxular اضغاث احلام)adlanır. Şeytanın aldatmaq, vəsvəsə və qorxutmaları ilə əlaqəli yuxulardır. Bu kimi yuxuların izahı və təfsiri tövsiyə edilmir. 3. Nəfsani yuxular. Buraya nəfsani istəklər, yuxu əsnasında xarici təsirlər və gündəlik məşğuliyyətlərlə əlaqəli yuxular daxildir. İbn Xaldun öz növbəsində yuxunun üç növü haqqında məlumat verir. Birinci növ

yuxu gerçək yuxudur. Bir növ ilahi yuxu hesab edilir və insan yuxunu necə görürsə real həyatda olduğu kimi əks olunur. İkinci növ yuxu mələklərdən gələn yuxudur. Bu cür yuxular rəmzi yuxulardır və yozuma ehtiyacı var. Üçüncü növ yuxular isə cin-şeytandan gələn qarışıq və yozuma ehtiyacı olmayan yuxulardır. Belə ki, Qurani-Kərimdə peyğəmbərlərin yuxusu səhih yuxulardan olması göstərilir. Səhih yuxular yalnız peyğəmbərlərə mi aiddir?

30 cüz 114 surə və 6236 ayədən ibarət olan bu müqəddəs kitabda surələr istər sujet xəttinə istərsə də quruluşuna görə bir-birilərindən fərqlənir. Surələrdə müraciət obyektini tez-tez dəyişir. 111 ayədən ibarət olan Yusif surəsi Məkkə dövrü surələrinə daxildir. Mövzumuz müvafiq olaraq demək olar ki, Qurani –Kərimdə yeganə surədir ki, Yusif peyğəmbərin qissəsi hadisələrin ardıcılıqla nəql edildiyi, müəyyən sujet və kompozisiyaya malik dolğun hekayət təsiri bağışlayır. Qurani-Kərimdə yuxu motivi özünü Saffat, Ənfal, Fəth və Yusif surələrində aşkar şəkildə göstərir. İlk olaraq Yusif peyğəmbərdən illər öncə yaşamış İbrahim peyğəmbər Saffat surəsinin 102-ci ayəsində deyildiyi kimi oğlu İsmaili qurban kəsməsini yuxuda görür.

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَدَّبُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمُرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ

“O, böyüyüb atası ilə bərabər çalışmaq həddinə çatdıqda İbrahim dedi: “Oğlum! Yuxuda gördüm ki, səni qurban kəsirəm. Bax gör nə düşünürsən!” O dedi: “Atacan! Sənə buyurulanı yerinə yetir. Allah qoysa mənim səbirilərdən olduğumu görəcəksən”. (Saffat-102)

Yusif surəsində isə yuxu motivinə üç yerdə rast gəlirik. İlk olaraq Yusif peyğəmbər hələ qardaşları tərəfindən quyuya atılmamış və Misirə gedən karvana satılmamışdan əvvəl on bir ulduzun, günəşin və ayın ona səcdə etdiyini görür. Qurani-Kərimdə ayə aşağıdakı kimidir:

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ

“Bir zaman Yusif atasına dedi: Atacan! Mən yuxuda on bir ulduz, günəş və ayı gördüm. Onların mənə səcdə etdiyini də gördüm.”

Bu yuxudan sonra qardaşlarının qəzəbinə tuş gələn Yusif ilk öncə quyuya atılır daha sonra Misirə gedən karvançılara dəyərsiz qiymətə satılır. Çünki burada məqsəd gəlir əldə etmək deyil, Yusifi (a.s) sevimli atasından uzaqlaşdırmaq idi. Tövratda yazılana görə Yusif (a.s) İsmaili karvanına iyirmi gümüşə satılır. Misirə gətirilən Yusif peyğəmbər Qurani-Kərimdə “Əziz”, Tövratda isə “Potifar” adlandırılan Misir zadəganına da satılır.

“Potifarın” xanımının hiyləsindən sonra uzun müddət həbsxanada qalır. Yuxu ilə bağlı ikinci hal peyğəmbərin həbsxanada keçirdiyi illərə təsadüf edir. Bununla bağlı Qurani-Kərimdə Yusif surəsi 36-cı ayədə deyilir :

وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانٍ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَيْتِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَيْتِي أَحْمَلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِينَا بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ

“Onunla birlikdə iki gənc də zindana salındı.Onlardan biri dedi : “Mən yuxuda gördüm ki, üzümdən şərab sıxıram” . Digəri isə belə dedi: “Mən gördüm ki, başımın üstündə çörək aparıram quşlar da ondan dimdikləyib yeyir. Bunun yozumunu bizə bildir. Həqiqətən, biz səni yaxşı adam hesab edirik”. Yusif peyğəmbər yuxu görənlərdən birinin röyasını ağasının yanına dönəcəyi və ona xidmətinə davam edəcəyi kimi digərini isə çarmıxa çəkiləcəyi və quşların onun başını dimdikləyib yeyəcəyi kimi yozdu. Tövratda peyğəmbərin yozumunun üç gün içində həyata keçməsi göstərilir. Yuxu ilə bağlı üçüncü hal fironun inəklər və sünbüllərlə bağlı gördüyü yuxudur. Yusif surəsinin 43-cü ayəsində deyilir :

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَعْرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُءْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ

“Padşah dedi: “Mən yuxuda yeddi arıq inəyin yeddi kök inəyi yediyini, həmçinin yeddi yaşıl sünbül və bir o qədər də qurusunu gördüm. Ey zadəganlar! Əgər yuxu yoza bilirsinizsə, yuxumun yozumunu mənə bildirin”. Peyğəmbər Allahın ona öyrətdiyi yuxu yozumu elminə əsaslanaraq yeddi il bolluğun ardınca yeddi il qıtlıq olacağını bildirdi.

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ (٤٧) ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِنُونَ (٤٨)

Yusif dedi: “Yeddi il bacardığınız qədər əkin. Biçdiyinizi isə, yeyəcəyiniz az bir miqdar istisna olmaqla, sünbüldə saxlayın”. (Yusif -47) “Sonra bunun ardınca toxumluq saxlayacağınız az bir miqdar istisna olmaqla, əvvəlcədən həmin illər üçün tədarük gördüyünüzü yeyəcək yeddi ağır il (quraqlıq illəri)gələcək”. (Yusif 48)

Ənfal surəsi 43-cü ayədə peyğəmbərlərin sonuncusu olan Muhamməd peyğəmbərin də gerçək yuxu görməsi göstərilir.

إِذْ يُرِيكُهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا ۖ وَلَوْ أَرَأَيْتَهُمْ كَثِيرًا أَلْفَيْلًا ۖ وَلَتَنَزَّ عَنْكُمْ فِي الْأَمْرِ وَلَكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ ۗ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

O zaman Allah yuxunda sənə onları az göstərdi. Əgər onları sənə çox göstərsəydi, ruhdan düşər və döyüş barəsində bir-birinizlə mübahisə edərdiniz. Lakin Allah sizi qorudu. Şübhəsiz ki, O, kökslərdə olanları bilir.

Yenə Fəth süresi 27-ci ayədə deyilir:

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّعْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ ءَامِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا

Allah Öz Elçisinin həqiqət kimi gördüyü yuxusunu gerçəyə çevirdi. Allah qoysa, siz əmin-amanlıqla, başlarınızı qırxdirmış, bəziləriniz də saçlarını qısaltmış halda və qorxmadan Məscidul-Hərama daxil olacaqsınız. Allah sizin bilmədiklərinizi bilir. O, bundan qabaq (Məkkəyə girməzdən əvvəl sizə) yaxın bir qələbə də bəxş edəcəkdir.

Buradan bizə aydın olur ki, səhih yuxuları İslam qaydaları ilə yaşayan müsəlmanlardan və peyğəmbərlərdən başqa qeyri-müsəlmanların görməsi mümkündür. Yusif (a.s) surəsində qeyd olunan iki bütperəst gəncin və fironun yuxusu ruya-yi sadıqəyə aiddir. Qeyd edək ki, səmavi kitablardan olan Tövratda yuxarıda qeyd olunanlara əlavə olaraq Yusif peyğəmbərin özünün bir deyil iki yuxu gördüyü əks olunub. Bundan başqa Talmudun son hissəsində yuxular haqqında bir fəsil, İncildə isə yuxu mənasını verən on iki fərqli söz vardır. Müasir zamanımızda da yuxuya böyük önəm verilir. Xüsusilə sübh azanından əvvəl görülən yuxular səhih hesab edilir.

Hüseynzadə Leyla

BDU, Şərqlənənlik fakültəsinin magistrantı

Fars frazeologiyasının əhatə dairəsi

İrənşünənlikdə onu da çətinləşdirir ki, bir çox İrən dillərində, xüsusən də fars dilində fellərin böyük əksəriyyəti öz strukturuna görə özünəməxsus formasıyalar - nominal və şifahi komponentlərin birləşmələridir. Fars dilində sadə (tək leksik) fellərin sayı cüzi olduğu üçün bu fel birləşmələri çatışmayan sadə felləri əvəz etməli və ən çox görülən hərəkətləri, halları, prosesləri ifadə etməli olur, məsələn: کار کردن - iş görmək, رفتن - getmək, پرسیدن - soruşmaq, جواب دادن - cavab vermək, خسته شدن - yorulmaq, تمام شدن - bitmək, بزرگ - böyümək və s.

Bu birləşmələr (mürəkkəb fellər) bizim tərəfimizdən struktur, semantik və funksional xüsusiyyətlərinin məcmusunda qarşılıqlı təsir göstərən hadisələr sistemi kimi qəbul edilir. Sistemli funksional yanaşma farsca mürəkkəb fellərin dil statusunu müəyyən etməyə və əsaslandırmağa kömək edir. Deməli, farsca mürəkkəb fellərin 1) sərbəst (dəyişən) sintaksisə aid olmadığını, çünki bunlar sərbəst deyil, sabit çoxalmış söz birləşmələri olduğundan, 2) çatışmayan sadə fel funksiyasını yerinə yetirdiyindən, 3) ən çox işarə edən ümumi şifahi anlayışlar, çox vaxt bu anlayışların yeganə eksponentləri olur və dilin əsas lüğətinə daxil edilir, 4) lüğətdən struktur cəhətdən fərqlənən, funksional cəhətdən onunla əlaqəli - vacib bir nəticə çıxır: onlar leksikologiyanın nəzərdən keçirilmə obyektidir. leksikoqrafik baxımdan isə leksik lüğətdə yerləşdirilməlidir.

İranda nəşr olunan leksik lüğətlərə gəlincə, mürəkkəb fellərin daxil olduğu frazeoloji deyil, leksik lüğətlərdir. İranlılar öz ana dilinin bütün strukturunun təsvir formalarına nüfuz edən analitikliyi fonunda feillərinin mürəkkəb quruluşundan xəbərsizdirlər; mürəkkəb formaların dərin, tarixən köklü uyğunlaşmasını inkişaf etdirmişlər.

Nominal frazeoloji vahidlərin təsnifatı onlar arasındakı struktur və qrammatik fərqlər əsasında, ilk növbədə, komponentlər arasındakı qrammatik əlaqənin növü nəzərə alınmaqla aparılır. Komponentlər arasında semantik əlaqələr də nəzərə alınsa da, frazeoloji vahidlərin strukturuna əsas diqqət yetirilir. Komponentlər arasındakı qrammatik əlaqənin növü onlar arasındakı semantik əlaqələrin xarakterinə təsir göstərir.

Fars frazeologiyasına semantik transformasiya olunmuş sabit təkrarlanan söz birləşmələrini aid edirik. Fars dilində ən çox yayılmış semantik çevrilmə növü, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, obrazlı məcazi yenidən düşünülmədir. Komponentlərin tamamilə yenidən düşünülmüş mənası olan deyimlər fars frazeologiyasının əsas təbəqəsini təmsil edir.

Məmmədova Aişə

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsinin magistrantı

Xətib Təbrizi “Kitab Əl-Kafi” əsəri

Azərbaycan xalqının görkəmli nümayəndələrindən biri, ərəb dilçiliyinə və ədəbiyyatına böyük tövhələr verən, 11-ci əsrin ən böyük ədəbiyyatşünası və dilçisi olan Yəhya Əli oğlu Xətib Təbrizi Azərbaycan xalqının Şərqi regionunda ən əhəmiyyətli şəxsiyyətlərindəndir.

Alimin elm aləminə məlum olan 20-yə yaxın traktatı var. Onlardan ən məşhuru “Kitab əl-kafi fi-l-əruz va-l-qavafi” (“Əruz və qafiyə elmlərinə dair kifayət edən kitab”)

əsəridir. Kitabın yazı tərzindən, dilindən və məzmunundan bəlli olur ki, kitabın yazıldığı dövrə qədər bu mövzuda heç bir kitab qələmə alınmamışdır. Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, bu əsər Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının bizə gəlib çatmış ilk əsəridir.

Xətib Təbrizi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının formalaşmasında və tərəqqisində əvəzsiz rol oynayır. Belə ki, alimin əsərləri dünya miqyasında şöhrət qazanmış və dəyərli qaynaqlar kimi tanınmaqdadır.

Ərəbdilli mədəniyyətimizin mühüm abidələrindən olan "Kitab əl-kafi fi-l-əruz və-l-qavafi" əsəri dövrünün ensiklopedik kitablarından biri olub əruz və qafiyə elmlərindən, şeirin nöqsanları və bədii ifadə vasitələrindən bəhs edir. Əsər müəyyən dərəcədə məani və bəyan elmlərinin bəzi məsələlərini də özündə ehtiva edir. Kitab elm aləmində daha çox "əl-Kafi..." adı ilə tanınmış və məşhurlaşmışdır. Xətib Təbrizinin ömrünün son illərində başa çatdırdığı bu traktat dövrünün geniş yayılan və istifadə edilən dərsliklərindən olmuşdur. Əsər əsrlər boyu poetikaya dair əsas dərslik hesab edilərək əsrimizin əvvəllərində belə öz dəyərini itirməmiş, Misirdəki Əl-Əzhar Universitetində son vaxtlara qədər dərslik vəsaiti kimi istifadə edilmişdir. Traktatın geniş yayılmış olduğunu bizə gəlib çatmış əlyazmalar və orta əsr alimlərinin fikirləri də sübut edir. Məsələn, türk alimi Əhməd Əfəndi Taşköprüzadə əsərin yayılmış və tanınmış olduğunu qeyd edərək göstərir ki, o, "əl-Kafi..."ni poetika nəzəriyyəsinə dair qiymətli işlərdən biri hesab edərək əruza aid məsələləri aydınlaşdırarkən Xətib Təbrizinin kitabından bəhrələnmişdir. Şair Əhməd ibn Abdullah Fulcinin "əl-Kafi..."ni şeirə çevirməsi buna canlı sübutdur. Belə ki, orta əsrlərdə yazı ləvazimatlarının az tapılması və baha olması ucubətindən tədris edilən qiymətli elmi əsərləri şeirə çevirirdilər ki, onu əzbərləmək asan olsun.

Bu kitab orta əsrlər şəraitində dərslik tərtib etməyin nümunəsi sayıla bilər. O, özünə qədər həmin mövzuda yazılmış əsərlərdən bir çox üstünlükləri ilə fərqlənir.

Bu sahədə "əl-Kafi..."dən sonra yazılmış hər bir əsər praktik şəkildə müəyyən dərəcədə alimin fikirlərini "nəzərə alır", onun müddəaları, forma və məzmunu ilə hesablaşırdı. Bunu təkcə ərəb dilində yazılmış traktatlarda deyil, həm də fars və türk-Azərbaycan dillərində yazılmış əsərlərdə də açıq-aydın görmək olar. Əruzşünaslar və şeir nəzəriyyəçiləri heç də hər dəfə əsərlərini yazarkən Xətib Təbrizinin bu traktatına əsaslandıqlarını göstərməsələr də, forma və məzmun uyğunluğu, misal gətirilmiş şeir nümunələrinin çoxunun eyniliyi, ifadə tərzinin oxşarlığı və başqa cəhətlər belə bir fikri irəli sürməyə imkan verir. "Kafi..."nin geniş yayılmasına baxmayaraq, orta əsr mənbələrində onun məzmun və forması barəsində demək olar ki, heç bir məlumat verilmir. Əl-Ənberi, Yaqut əl-Həməvi, İbn Xəlli-qan, al-Yafii və bir çox başqaları öz əsərlərində kitabın Xətib

Təbrizinin qələminə məxsus olduğunu qeyd etməklə kifayətlənmişlər. Çox güman ki, onlar əsərin geniş yayıldığını və elm aləmində məşhur olduğunu, əsərin öz adının elə onun məzmunundan xəbər verdiyini nəzərə alaraq bu barədə artıq məlumatı lüzumsuz biliblər.

"Kitab əl-kafi fi-l-əruz və-l-qavafi" əsəri aşağıdakı dörd sahəni əhatə edir:

1. Əruz elmi.

2. Qafiyyə elmi.

3. Şeir qüsurları.

4. Şeir yazarkən/ yaradarkən/ (şairin) bilməli olduğu vacib məsələlər - bədii ifadə vasitələri.

İlk öncə yazar kitabın yazılma səbəblərindən danışır və əruzun əhəmiyyətinə toxunub sırası ilə əruz vəzninin bəhrlərini şərh edib izah verməyə başlayır. İlk öncə Təvil bəhrindən başlayır izaha, daha sonra isə Mədid, Bəsit, Vafir, Kamil, Həcəz, Rəcəz, Rəməl, Səri, Münsərih, Xəfif, Müzare, Müqtəzəb, Müctəss və son olaraq da Mütəqarib bəhri haqqında danışib bəhrlərlə bağlı hissəyə xitam verir.

Şeir hamısı 34 əruzdan, 63 zərbdən və 5 dairedən toplanmış 15 bəhrdən ibarətdir.

Təvil bəhri: Təvil bəhri iki səbəbə görə təvil (uzun) adlandırılmışdır. Onlardan birincisi odur ki, o ən uzun şeir vəznidir və ondan başqa hərflərinin sayı 48-ə çatan şeir vəzni yoxdur. İkincisi isə odur ki, onun beytlərinin əvvəllərində vətədlər , sonra isə səbəblər gəlir.

أبا من / ذرّن كانت غُرورن / صحيفتي فلم أع / طكم فططو / عمالي / ولا عرضي

Mədid bəhri: Mədid bəhri ona görə (uzun, sürəkli) adlanır ki, burada səbəblər onun yeddi hissəsinə səpələnərək, biri cüzün əvvəlində, digəri isə sonunda gəlir. Məhz səbəblərin onun təfilələrində yayıldığına görə o mədid (uzun) adlandırılmışdır.

يا ليكرن / أنشيرو لي / كليين | يا ليكرن / أين أي / نأفوارو

Bəsit bəhri: O, ona görə bəsit adlandırılır ki, səbəblər onun yeddi təfiləsi boyunca yayılmış və beləliklə, onun yeddi təfiləsinin hər birində iki səbəb yer tutmuşdur. Buna görə də o, bəsit \sadə , geniş, tərkihsiz, düz, hamar, aydın , açıq adlandırılmışdır.

يا حار لا / أرمين / مكم بدا / هيتن مستفعلن فاعلن / مستفعلن / فعلن

سالم / سلام / سالم / مخبون

لم يلقها / سوقتن / قبلي ولا / ملكو مستفعلن / جاعلن / مستفعلن / فعلمن

سالم / سالم / سالم / مخبون

Vafir bəhri: Vafir hərəkələrinin çoxluğuna görə vafir (çox,bol) adlandırılmışdır.

لنا عندن / نُسوقها / غزارن /

مفاعلتن / مفاعلتن / فعولن /

سالم / سالم / مقطوف /

كأ تَقْرُو / نَجَلَّتْهَا / عصييو /

مفاعلتن / مفاعلتن / فعولن /

سالم / سالم / مقطوف /

Kamil bəhri: O, sayca otuz olan hərəkələrin mükəmməlliyinə görə kamil adlandırılmışdır.

وإذا صحو / تَقَمَا أَقْدُ | صِرُ عَنَدَنَ /

متفاعلمن / متفاعلمن / متفاعلمن /

سالم / سالم / سالم /

Həcəz bəhri: Bu bəhr səslərin düzgün düzülüşünə görə həcəz adlandırılmışdır.

عفا من آ / لليليسسه / ، بفلا ملا / حفلمرو

مفاعيلن / مفاعيلن / ، مفاعيلن / مفاعيلن

سالم / سالم / سالم / سالم

Rəcəz bəhri: Bu bəhr üç hissə üzərində qurulduğu üçün rəcəz adlandırılmışdır.

دارن لسل / ما إذْ سَلَى / ماجارتن ، قفرن تَرَى / آياتها / مِثْلُو زُبُر

مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن ، مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن

سالم / سالم / سالم ، سالم / سالم / سالم / سالم

Rəməl bəhri: Rəməl bu vəzndə olan bir mahnı növü olduğu üçün bu bəhr belə adlandırılmışdır.

مثل سحقل / بُرِدِ عَفْفا / بَعْدَ كُلْ

فاعلاتن / فاعلاتن / فاعلمن

سالم / سالم / سالم /

Səri bəhri: O, sürətlə bölündüyü üçün səri (sürətli) adlandırılmışdır.

أزمان سَلْ / ما لا يَرَى / مِثْلَهْر / مستفعلن / مستفعلن / مستفعلن فاعلمن

سالم / سالم / مطوى مكشوف

Münsərih bəhri: Bu bəhr, onun zərblərində və müxtəlif növlərində lazımı qaydaların insirah, axırını və sərbəst şəkildə gəldiyi üçün münsərih, azad, sərbəst , axıcı adlandırılmışdır.

إِنْبِنْرِي / مِنْ لَا زَالَ / مُسْتَعْمِلُنْ
مستفعلن / مفعولات / مستفعلن
سالم / سالم / سالم

Xəfif bəhri: Aralı vətədin axırını hərəkəsi səbəblərin hərəkələri ilə birləşərək yüngülləşdiyi üçün bu bəhr xəfif, yüngül, oynaq, çevik adlandırılmışdır.

حَلَّاهِلِي / مَا بَيِّنْدُرْ / نَا فَبَادُو
فاعلاتن / مستفعلن / فاعلاتن
سالم / سالم / سالم

Müzare bəhri: Bu bəhr dördlülərə bölünməsinə və vətədirinin əvvəldə gəlməsinə görə həcəz bəhrinə oxşadığını nəzərə alaraq müzare, oxşar adlandırılmışdır.

دَعَانِي / لِأَسْعَادِنِ ، دَوَاعِيهِ / وَاسْعَادِي
مفاعيلُ / فاعلاتن ، مفاعيلُ / فاعلاتن
مكفوف / سالم ، مكفوف / سالم

Mütəzəb bəhri: İqtidab sözünün lüğəti mənası qısaltma, kəsilmə olduğu üçün o müqtəzəb, qısaldılmış, kəsilmiş adlandırılmışdır.

أَقْبَلْتُ / لَا حَلْهَا ، عَارِضَانِ / كَلْبَرْدِي
فاعلات / مفتعلن ، فاعلات / مفتعلن
مطوى / مطوى ، مطوى / مطوى

Müctəss bəhri: ictisəs sözünün mənası iqtidab, müqtəzəb bəhrinin yarandığı söz termini kimi “kəsilmiş”, “kökündən qoparılmış” olduğu üçün bu bəhr müctəss (kəsilmiş) adlandırılmışdır.

الْبَطْنَمِنِ / هَا حَمِيصُنْ ، وَلُوجْهَمْتِ / لِلْهَالِي
مستفعلن / فاعلاتن ، مستفعلن / فاعلاتن
سالم / سالم / سالم

Mütəqarib bəhri: Vətədlərinin bir-birinə yaxınlığına (təqarüb) görə o, mütəqarib (yaxın) adlandırılmışdır.

فَأَمَّا تَمِيمِنِ / تَمِيْبُ / تُمْرُونَ
فعولن / فعولن / فعولن / فعولن
سالم / سالم / سالم

İmadəddin Nəsiminin dilində alınma sözlər

İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığı XIV əsrin ikinci yarısı XV əsrin birinci rübünə təsadüf edir. O yaradıcılığında orta əsr türk ədəbi dillərinin inkişafına güclü təsir göstərərək, onların yüksəlməsinə təkan vermişdir. O əsərlərini üç dildə: ərəb, fars, türk dillərində yazmışdır. Onun anadilli divanı ərəb qrafikası ilə ərəb dili qaydalarına, ərəb imlasının tələblərinə uyğun şəkildə yazılmışdır. Sait səslər, demək olar ki, qeyd edilməmişdir. Saitlər hərəkələr vasitəsi ilə qeyd edilmişdir. Nəsimi ərəb dili ilə yanaşı fars leksikasına da mühüm yer ayırmışdır. Fars sözlərinin əsas hissəsi lirik şerlərdə, qəzəllərdə verilmişdir. İ.Nəsiminin 3 cildlik anadilli divanında da fars mənşəli sözlər öz əksini tapmışdır.

آب حیات (**abi-həyat**) – Dirilik suyu: [1, s. 7]

ای نسیمی سوزنکدر آب حیات

ایچمیان آنی قالدی فی الظلمات [5, s. 11]

Ey Nəsimi, sözündür abi-həyat,

İçməyən anı qaldı fizzülmat. [4, II cild, s. 250]

آزاد (**azad**) – 1) Hər qeyddən uzaq, asılı olmayan, sərbəst; 2) Cənubda bitən bərk oduncaqlı ağac növü (azad). [3, s. 20]

کر سن کیچه سن بو استواندن

آزاد او لاسن قمربلادن [5, s. 8]

Çün sən keçəsən bu istivadan.

Azad olasan qamu bələdan. [4, II cild, s. 254]

جان (**can**) – Dini etiqada görə ölümlə vücuddan ayrılan qeyri-maddi varlıq; ruh; həyat, varlıq; Tab, taqət, hey; Bədən; Adam, insan, fərd; Bir şeyin əsası, mahiyyəti, məğzi: [3, s. 40]

هر کیمسه که تانیدی بو جانی

بر ذریه صایمادی جهانی [5, s. 7]

Hər kimsə ki, tanıdı bu **canı**,

Bir zərrəyə saymadı cahanı. [4. II cild, s. 253]

جهان (**cəhan**) – Dünya, kainat, aləm. [3, s. 41]

هر کیمسه که تانیدی بو جانی

جهانی بر ذریه صایمادی [5, s. 7]

Hər kimsə ki, tanıdı bu canı,

Bir zərrəyə saymadı **cahanı**. [4, II cild, s. 253]

دريا (derya) – Dəniz: Təşbehlərdə, müqayisələrdə: hədsizlik, son dərəcə çoxluq, bolluq, tükənməzlik, nəhayətsizlik bildirir; Elm dəryası – çox elmlı, çox oxumuş, çox bilikli adam haqqında: [3, s. 57] Məc. çox, lap çox, çox böyük. [6, s. 270].

دریای محیط جوشه کلدی

کون ایله مکان خروشه کلدی [5, s. 5]

Dəryayimühit cuşə gəldi,

Kövnilə məkan xüruşə gəldi. [4, I cild, s. 7]

مهمان (mehman) – Qonaq: [3, s. 117]

بو جسم ایوینه طالبا سیر ایدرک چون جان کلور

[5, s. 12] بو ایوده باقی صنمه کم بر ایکی کون مهمان کلور

Bu cism evinə, taliba, seyr edərək çün can gəlir,

Bu evdə baqi sanma kim, bir-iki gün **mehman** gəlir. [4, II cild, s. 200]

روشن (rouşən) – 1) Işıqlı; 2) açıq, aydın. [1, s. 244]

چون خاکدن ایدر سفر معدن نبات اولور شجر

[5, s. 12] روشن کورد اهل نظر کاول طعمه حیوان کلور

Çün xakdan edər səfər, mə'dən, nəbat olur şəcər,

Rövşən görər əhli nəzər k'oltö'meyi-heyvan gəlir. [4, II cild, s. 200]

زهر (zəhər/zəhr) – Acı: canlı orqanizmi zəhərləndirə bilən maddə: [3, s.187]

آجی صو شراب کوثر اولدی

[5, s. 5] هر زهر نبات و شگر اولدی

Acı su şərabi-kövsər oldu,

Hər **zəhr** nəbatü şəkkər oldu. [4, II cild, s. 251]

دست (dəst) – Əl;

چون طعمه حیوان اولور ادا که انسر و جان اولور

[5, s. 12] انسانه واصل اولمغه بی دست و پا پران کلور

Çün tö'meyi-heyvan olur, o da ki, insü can olur,

İnsana vasil olmağa bi **dəstü** pa pərran gəlir. [4, II cild, s. 200] və s.

Ümumiyyətlə dünya dillərinin heç birində “təmiz dil” anlayışı yoxdur. Bir dil, hətta özünün ən qədim vəziyyətində belə, başqa dillərin təsirinə məruz qalmadan inkişaf etməsi qeyri mümkündür. Azərbaycan dili də tarixi şəraitdə coğrafi məkandan aslı olaraq ərəb, fars dillərinin təsirinə məruz qalmışdır. Bəzi ərəb, fars sözləri Azərbaycan dilinə keçmiş

və möhkəmlənmişdir. İ.Nəsiminin əsərlərində də bu fakt bir daha özünü sübut etmişdir. Onun anadilli divanında fars mənşəli sözlərin bir neçəsini seçib onlar haqqında məlumatları qeyd etdik.

Əliyeva Aytac

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsinin magistrantı

Ərəb ədəbi dilində nitq hissələrinin təsnifatı

Bəşər mədəniyyətinin inkişafında danılmaz yeri olan ərəb dili sami dillər qrupunda özünəməxsus yer tutur. Hələ Cahiliyyə dövründə özlərinin bəlağət və fəsaahəti ilə seçilən ərəblər Şərq poeziyasının inkişafına böyük təsir göstərmiş, muəllaqat adlanan ədəbi nümunələrin yaradılmasına nail olmuşlar. Söz sənəti, söz-məna əlaqələrinin mahiyyətini dərinədən bilmələri ilə seçilən ərəblər Quranın ərəb dilində nüzulu ilə sanki səmada ildırımların çaxması səbəbilə qeyri-adi hislər keçirmiş, bu ilahi vəhylər toplusunun təsirinə məruz qalmışlar. Sözü dəyərinə bilən ərəb bəlağətçiləri bu ilahi mətnin ecəzı qarşısında sözü həqiqi mənasında diz çökmüş, ilahi mənanın genişliyinin, məna çalarlarının təsiri altına düşmüşlər. Hələ də yazılı dil normalarının mövcud olmadığı bir şəraitdə ərəb cəmiyyətinin bəlağət sahəsindəki avtoritetləri tərəfindən seçim aparılır, Quranın ecəzkar mənalı cəmiyyətə şərh olunurdu.

23 il davam edən zaman çərçivəsində Quranın nüzulu tamamlanmış, peyğəmbərlər silsiləsinin sonuncu halqasını təşkil edən Həzrəti Məhəmməd rehlət etmişdir. İslamın sərhədlərinin genişlənməsi, fətuhatların ciddi hal alması, qeyri-ərəblərin dəstə-dəstə bu dinə daxil olmaları səbəbindən xilafətin geniş ərazilərində həm Quran qiraəti, həm də ümumilikdə ərəb dilində səhvlər meydana gəlməyə başlamışdır. İslamın zühuru vaxtı ərəblərdə çoxəsrlilik tarixə malik bir yazı olmuş və onlar həmin yazı vasitəsilə Həzrəti Peyğəmbərə nazil olanları yazıya almışlar.

Bütün bunlar sonda ərəb dilinin yazılı qayda-qanunlarının təsbit olunmasını gündəmə gətirmişdir. Ərəb dilçiliyinin yaranmasının səbəbləri və bu hərəkətə ilk başçılıq edən şəxsin kimliyi barədə xeyli fərqli fikirlər mövcuddur. Məsələnin necə olmasından asılı olmayaraq mənbələrin əksəriyyəti bu işi bəşər tarixində özünün zöhdü, igidliyi, elmi və şücaətilə seçilən Əli ibn Əbu Taliblə əlaqələndirirlər. Məhz onun ərəb dilində hal,

kəmiyyət, cins və müəyyənlilik kateqoriyalarını kəşf etməsi, ərəb dili kəlimələrinin 3 yerə - isim, feil və ədatlara bölünməsinə bildirməsini dəstəkləyən çoxsaylı fikirlər mövcuddur. Onun təklifi ilə Bəsrə məktəbinin banisi sayılan Əbul Əsvad əd-Duəlinin bu hərəkata başlaması və ərəb dilçiliyinin yazılı normalarını qeydə alması bugünkü dilçilər tərəfindən də qəbul olunmaqdadır.

Hüseynova Sevdə

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsinin magistrantı

Nizami Gəncəvi “Xəmsə” sində eliziya fonetik hadisəsi (ke) bağlayıcısı əsasında

Bənzərsiz və misilsiz dəyəərə malik olan əsərləri və yaradıcılığı ilə dünya ədəbiyyatını və onun xəzinəsini başdan-başa bəzəyən sənətkarlar az saydadır. Bu sənətkarlar sırasına dahi Nizami Gəncəvinin adı qızıl hərflərlə həkk olunmuşdur. Həyatı boyu bütün varlığı ilə Azərbaycana bağlı olan Nizami Gəncəvidən bu gün böyük bir qürurla söz açırıq. Adı İlyas – Peyğəmbər adı; atasının adı Yusif - Peyğəmbər adı; oğlunun adı Məhəmməd – Peyğəmbər adı; təxəllüsü Nizami – mənası “ Sözləri nizamlayan, mirvari kimi düzən”, “nəzmə çəkən”; Soyu –Türk; Atası –Türk; Anası Türk; doğulduğu yer Gəncə - qədim Türklər, Azərbaycanlılar- yurdu.

Bu adı gözəl, özü gözəl, dahi şəxsiyyət artıq doqquz əsrə yaxındır ki, öz örnək həyatı və dünyaca məşhur əsərləri ilə minlərin, milyonların sevimlisinə, ilham mənbəyinə çevrilmişdir. 1141-ci ildə Gəncə şəhərində anadan olan Nizami Gəncəvi hərtərəfli təhsil almış, mövcud elmlərə yiyələnmiş və geniş biliyini dünyaca məşhur əsərlərində əks etdirmişdir. Bir çox məsələlərdə zamanı qabaqlamışdır. O, yaşamış olduğu dövrün mənəvi dəyərlərini yaxşı öyrənmiş, ana dili olan türk dilindən başqa ərəb və fars dillərini də mükəmməl bilmiş, bir neçə ətraf ölkələrin dillərinə də bələd olmuşdur.

Şeyx Nizami dühasının məhsulu olan “Xəmsə” – (Pənc gənc)- “Beş Xəzinə” adlanan məsnəvilər toplusu dünyada bənzəri olmayan Şərq və Qərb alimləri, bilici və tədqiqatçıları üçün örnək olan bir mənbədir. Biliklər toplusu olan, bu dəyəri ölçülə bilməyən xəzinə dünya və axirət həyatını hərtərəfli açır, ən önəmlisi isə hər şeydən əvvəl insanları insanlığa çağırır. Heç nədən çəkinmədən hakimləri, ədalətli olmağa səsleyir. Nizami Gəncəvini dünyaya tanıdan, onu dünya ədibləri içərisində ön sıraya çıxaran və əbədiləşdirən “Xəmsə”si – aşağıda adlarını çəkəcəyimiz məsnəvilərdən ibarətdir: “Sirlər

Xəzinəsi” (1177), “Xosrov və Şirin” (1180), “Leyli və Məcnun” (1188), “Yeddi Gözəl” (1196) və “İsgəndərnamə”(1203). Digər beş məsnəvidən fərqli olaraq “İsgəndərnamə” iki hissəni- “Şərəfnamə” və “İqbalnamə”ni özündə birləşdirir.

Nizami məsnəvilərində dilçiliyin başqa sahələrində olduğu kimi fonetika bölməsinin də zəngin materialını tapmaq mümkündür. Tezisdə fars dilinin çox funksiyalı, işlək bağlayıcısı olan /ke/-nin eliziya fonetik hadisəsinə uğramasını tədqiqatə cəlb etmişik.

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sində eliziya fonetik hadisəsindən bəhs edərkən, ilk öncə elizianın izahını verməyə ehtiyac var. Eliziya – dildə saitlə bitən dil vahidindən sonra saitlə başlanan digər vahid gəldikdə əvvəlcədə son saitin ixtisara düşməsi fonetik hadisəsidir (1, 2008:430). Bəzən bu hadisəyə səsdüşümü, yaxud leksemlərdə (sözlərdə) baş verən təxfif hadisəsi də deyilir.

1. 1. **هک /ke/ bağlayıcısı eliziya hadisəsi fonunda:**

Nizami Gəncəvinin poemalarında eliziya fonetik hadisəsinə (ke) bağlayıcısı əsasında diqqət yetirək. “Xəmsə” müəllifinin təxfif, yaxud eliziya hadisəsindən məhərrətlə, məqsədə uyğun şəkildə istifadəsi hər bir beytdə, yaxud ondan da kiçik mikromətdə (misrada) nəzərə çarpır. Əsərdə təxfif və eliziyaya uğramış leksemlərin nitq hissələri baxımından təsnifinə qısa da olsa nəzər yetirək:

چنانکه ←/çenanke → çenank/- *elə ki və s.* Göründüyü kimi burada هک/ke/-nin “ha-ye qeyr-e məlfuz”la yazılan “ه” hərfi birləşdiyi sözdən sonra həm qrafika, həm də tələffüzdən düşmüşdür:

1.2. **Nümunələr daxilində هک /ke/ bağlayıcısının eliziya, təxfif fonetik hadisəsinə məruz qalması:**

هرکه قدم بر سر گنجی نهاد،

چون به سخن آمد و گنجی گشاد.

[Nizami, 1960: 227]

(*Xəzinənin başı üstünə ayaq qoyan hər kəs,*

Sözə başlarkən (elə bil) xəzinə qapısı açır)

Aşağıdakı beytdə isə həmin bağlayıcının müxəffəfinə diqqət yetirək:

هرک آرد با تو خود پرستی،

شمشیر ادب خورد دو دستی.

[Nizami, 1370: 354]

(*Hər kəs lovğalıqla çıxsa qarşına,*

Bir ədəb qılıncı enər başına)

2. 1. /ke/ bağlayıcısı müxtəlif nitq hissələri ilə birləşdikdə eliziyaya uyur:

/ke/ bağlayıcısı müxtəlif leksemlərdən öncə gəldikdə onun qısa saiti /e/ qrafika və tələffüzdən düşür: کاتش ← آتش + که /ke +atəş→katəş/-ki,od; کاب ← که+آب /ke+ab→kab/-ki su; /ke+an→kan /- ki,o; کاواز ← آواز + که /ke +avaz → kavaz/ - ki, avaz; که + این ← که /ke+in→kin/- ki, bu və s.

Onu da qeyd edək ki, XII əsr Nizami Gəncəvi dövründə, elə müasir dövrdə də əruz qanunlarına əsasən beytdə şairə lazım olan hecanın kəmiyyətinə görə (qısa, yaxud uzun heca) /ke/ bağlayıcısı ya tam şəkildə, ya da eliziyaya uğramış halda iştirak edir. Biz də burada orijinal mənbə əsasında bunların hər iki variantını burada verməyi lazım bildik.

ملک فرمود که آتش بر فروزند،
به من عنبر به خرمن عود بسوزند.

[Nizami, 1370: 254]

(Şah əmr etdi ki, atəş qalansın,
Ki, xırman-xırman ud müşk ilə yansın)

آن خشم چنان برو اثر کرد،
کاتش ز دلش زبان به در کرد.

[Nizami, 1370: 418]

*(Bu qəzəb ona elə təsir etdi ki,
Yanan ürəyindən alov şölələndi)*

نگذارم که آب من بخوری،
به شهر بر گردی و آب من ببری.

[Nizami, 1370: 644]

*(Qoymaram ki, mənim suyumdan içəsən,
Şəhərə qayıdan kimi abırımı tökəsən)*

رای مرا این سخن از جای برد،
کاپ سخن را سخن آرای برد

[Nizami, 1960: 45]

(Mənim ağılımı yerindən edən budur ki,
Sözqoşanlar sözü abırdan saldılar)

Yuxarıda nümunə gətirilmiş beytlərdən aydın görünür ki, eliziya hadisəsinə məruz qalan /ke / bağlayıcısının qısa /e/- saitidir. Fars dilinin səsləri üzrə aparılmış eksperiment işlə-rindən də aydın olur ki, uzun saitlər /a/, /u/, /i/ həmişə qrafika və tələffüzdə sabitliyini qoruyub saxlayır. (Məmmədova Ə. 2007: 102)

Mürsəlzadə Günel

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsinin magistrantı

Azərbaycan və yapon dillərində feilin valentliyini dəyişən kateqoriyalar

“Valentlik” (原子価-genşika) terminini təbiət elmlərindən dilçiliyə Lusien Tenyer gətirmişdir. Onun verdiyi tərifə görə, valentlik feilin idarə etmək qabiliyyətində olduğu aktantların, yəni mübtəda (主語-şuqo) və tamamlıqların (目的語-mokutekiqo) miqdarıdır. Bu termini Lusien Tenyerlə təxminən eyni vaxtda S.D.Kasnelson da işlətməmişdir. O, 1948-ci ildə yazdığı “Qrammatik kateqoriya haqqında” adlı məqaləsində valentliyi sözün cümlədə müəyyən şəkildə realizə olunma və digər sözlərlə müəyyən kombinasiyalara girmə xüsusiyyəti kimi səciyyələndirmişdir.

Ümumən feilin sintaktik valentliyi dedikdə, onun cümlə üzvləri üçün açdığı sintaktik mövqələr nəzərdə tutulur.

Sintaktik valentlik mütləq və fakultativ ola bilər. Fakultativ valentlikdən fərqli olaraq, mütləq valentlik sözün onunla birgə hökmən hansısa başqa bir sözün işlədilməsinə olan tələbidir, yoxsa mətnin verilən fraqmenti sintaktik cəhətdən natamam, elliptik, kəsik olar. Məsələn, təmizlə (きれいにする/kirei-ni suru) feilinin mütləq valentliyini mübtəda və vasitəsiz tamamlıq tutur: *Əhməd ayaqqabılarını təmizlədi* (アフマドさんは自分の靴をきれいにしました。Afumado san-va cibun-no kutsu-o kirei-ni şimaşita.) Çıxışlıq halında vasitəli tamamlıq və zərflilər feilin fakultativ valentləridir. Sonuncuları verilən nümunəyə artırmaq olar: *Əhməd evə gələn kimi tələsə-tələsə ayaqqabılarını palçıqdan təmizlədi* (アフマドさんは家に着いたとたん、そそくさ靴を泥からきれいにしました。Afumado san-va ie-ni tsuitatodan, sosokusa kutsu-o dorokara kirei-ni şimaşita.) Lakin onların işlənməməsi cümləni sintaktik vahid kimi elliptik formaya salmır, tamlığına xələl gətirmir.

Azərbaycan dilinin feilləri mütləq sintaktik valentliyə görə üç böyük qrupa ayrılır: 1) birvalentli; 2) ikivalentli; 3) üçvalentli. Valentsiz (avalent) feillər və dördvalentli feillər Azərbaycan dili üçün səciyyəvi deyildir.

Feilin valentliyinin söz və ya söz birləşmələri ilə tutulması nəticəsində cümlə (ümumiyyətlə, sintaktik konstruksiya) meydana gəlir. Beləliklə, feil (動詞-dōşi) cümlənin formalaşma mərkəzi, təşkilçisi, zirvəsi kimi çıxış edir. Hələ keçən əsrdə Wilhelm von

Humboldt feilin bu xüsusiyyətini nəzərdə tutaraq yazırdı: “Cümlənin bütün yerdə qalan üzvləri birləşməklərini gözləyən ölü materiala bənzəyir və yalnız feil özündə həyat gəzdirən və yayan bağlayıcı həlqədir”.

Həyatın mənasını hərəkətdə, fəaliyyətdə görə Azərbaycan şairi Bəxtiyar Vahabzadə milli dilə olan bağlılığını nəinki ümumi məzmunlu şeirlərində ifadə edir, hətta dilçilik terminlərindən də bu məqsəd üçün bir obraz kimi istifadə edirdi:

Çox sevirəm feilləri,
“Gəldi”, “getdi”, “aldı”,
“Çaldı”, “endi”, “ucaldı”,
Feil-hərəkət,
Feil-sürət,
Canlıdır, diridir,
Feil-insan əməlləridir!
Feil həmişə döyüşdə,
Həmişə at belində
Öz dostu var, düşməni var,
Dilin də...
İsim, sifət döyüşlərdə
Çox zaman karıxır,
Feillərsə, döyüşlərdən həmişə
Qalib çıxır!
Çox sevirəm igid kimi döyüşən
Kəlməni mən, sözü mən,
Feil olmaq istəyirəm
Düzü mən!..

Şairin “feil olmaq istəyi”ndə iki məqsəd var: birincisi, doğma sözlərimiz kimi dilə olan sevgisi, ikincisi, feillərin hərəkət bildirməsi.

Feili cümlənin zirvəsi kimi götürən nəzəriyyələr verbosentrik adlanır. Cümlədə feilin, daha doğrusu, təsriflənən feilin-xəbərin başçılığı ilk növbədə onunla izah edilir ki, o, predikativ kateqoriyaların daşıyıcısıdır, yəni predikativ sintaqmın təmsilçisidir və məhz onun vasitəsilə cümlə təşkili prosesində bir sintaqm digərinə qoşulur.

Bundan başqa, cümləni, ancaq xəbərədək sadələşdirmək olar. Yəni xəbərin ixtisarı ilə cümlə sintaktik bir struktur kimi öz keyfiyyətini itirir, dağılır, halbuki mübtədə da daxil olmaqla, digər üzvlərin ixtisarı konstruksiyanın “cümləliyinə” xələl gətirmir.

Konsepsiya praktikada da özünü doğruldur: kompüter tərcüməsi ilə bağlı linqvistik işlərdə, bir qayda olaraq, xəbər cümlənin zirvəsi kimi götürülür.

Azərbaycan dilçiliyində hələ 1947-ci ildə xəbər dominant rolu barədə söylənən fikirlər təəssüf ki, sonralar inkişaf etdirilməmişdir. Əksinə, nəzərdən keçirdiyimiz məsələdə üstünlük mübtədəya verilmişdir.

Mübtədanı müstəqil və əsas üzv hesab edən dilçilər, əsasən ondan çıxış edirlər ki, xəbər mübtədə ilə uzlaşır və demək, ona tabe olur. Lakin məlum olduğu kimi, uzlaşma dominant üzvün müəyyən edilməsində meyar rolunu oynaya bilməz. Əvvəla, xəbər vəzifəsində çıxış edən söz və ya söz birləşməsi heç də bütün dillərdə mübtədə ilə uzlaşmır. Məsələn, elə yapon dilində mübtədə və xəbər uzlaşması yoxdur. Çünki yapon dilində şəxs şəkilçiləri yoxdur. İkincisi, uzlaşma cümlənin sintaktik vahid kimi formalaşması üçün uyğun deyil. O, konstitutiv funksiyanı yerinə yetirməyib, yalnız mübtədə və xəbər eyni bir referentlə (təyinlə) bağlı olduğunu göstərməyə xidmət edir.

Mübtədanın cümlədə dominant rolunu əsaslandırmaq üçün Azərbaycan dilçiliyində iki müddəa dairəli sürülmüşdür:

1. Cümlə mübtədə ilə başlayıb, şəxs şəkilçiləri formasında onunla da bitir.
2. Cümlə kommunikasiyaya ilk növbədə subyekt haqqında məlumat vermək üçün daxil edilir, subyekt isə mübtədə ilə ifadə olunur.

Bu müddəaların təkzibi çətinlik törətmir:

1. a) Cümlə həmişə, mübtədə ilə başlamır və onun hansı üzvlə başlamasının dominantlıq məsələsinə aidiyyəti yoxdur; b) şəxs şəkilçiləri xəbər sferasına daxildir.
2. a) Subyekt həmişə mübtədə ilə ifadə olunmur; b) cümlə kommunikasiyaya ilk növbədə subyektin geniş mənada hal-vəziyyəti haqqında məlumat vermək üçün daxil edilir ki, bu funksiyanı da xəbər yerinə yetirir.

Yapon dili və türk dili verbosentrik nəzəriyyənin nümunələridir.

Verbosentrik konsepsiyanı aparıcı nəzəriyyəyə çevirən Lusien Tenyerin fikrinə görə, mübtədə ikinci dərəcəli üzvlər sırasına daxil olur, lakin tamamlılıqlarla birgə zərflərə münasibətdə daha yüksək diapazonu təşkil edir. O, birinciləri "aktant", sonuncuları isə "sirkonstant" adlandırmışdır.

Abbaslı Elmir

BDU, Uzaq Şərq dilləri və ədəbiyyatı kafedrasının magistrantı

Yapon dili: Altay dil ailəsi konsepsiyasına ümumi baxış

Azərbaycan dili kimi iltisacı dil olan və hətta dilçilərin Altay dil ailəsinə aid olub-olmadığı barədə hələ də bir qərara gələ bilmədiyi dil olan yapon dilində də feillərin rolu geniş, istifadəsi isə zəngindir. Yapon dilinin Azərbaycan dili ilə digər oxşar cəhəti də odur ki, kökü feil olan bütün sözlər milli mənşəli sözlərdir. Yapon dilinin lüğəti feillərdən düzələn sözlərlə zəngindir.

Hər bir dili öyrənərkən geniş istifadə olunan müqayisəli dilçilik, öyrənilən dilin spesifikliklərini öyrənərkən qənaətbəxş olmur və bu zaman dil problemi yaranır ki, bu problemə tərcümə zamanı da çox rast gəlinir. Yapon dilini öyrənərkən yaranan ən aktual və ən böyük problem zaman problemidir. Əvvəla bir şeyi qeyd etmək lazımdır ki, yapon dilində feilin işlənmə məqamına görə ümumi iki anlayışı var: mövcud situasiyanı ifadə etməsi və hərəkət bildirməsi. Hərəkət anlayışının özü də iki yerə bölünür: yerinə yetirilmiş hərəkət və yerinə yetirilməmiş hərəkət. Hərəkət anlayışı zaman anlayışının formalaşmasına təsir edib ki, yapon dilində hər dildə olduğu kimi zaman üç yerə (keçmiş, indiki, gələcək) bölünərsə də indiki zaman və gələcək zaman eyni xəbər sonluqları ilə düzəlir. Bunun əsas səbəbi həm indiki zamanın, həm də gələcək zamanın yerinə yetirilməmiş hərəkət kateqoriyasına daxil olmasıdır. Nə indiki zamanın, nə də gələcək zamanın özünün xüsusi bir şəkilçisi yoxdur. Bu məsələnin nəinki yapon dilini öyrənən əcnəbilərə, hətta yaponların özlərinə də çətinlik yaratdığı məqamlar olur. Yapon linqvisti David.Y.Oşima da “Yapon dilində perspektiv, loqoforiklik və daxili zaman məsələsi” məqaləsində bunu qeyd edir(səh 7).

Yapon dili ilə birlikdə Koreya dilinin də digər Altay dilləri ilə birgə müqayisəli-tarixi tədqiqi müasir altayşünaslığın ən önəmli tədqiqat obyektlərindən biridir. Bu tədqiqatın aktuallığı, ilk növbədə, onun müqayisəli və müqayisəli-tarixi metodlarından istifadə etməklə dil faktlarının və onların qarşılıqlı əlaqələrinin daha müqayisəli təhlili ilə bağlıdır.

Yapon dilində məsdər anlayışı da nəinki Azərbaycan dilindən, eləcə də bütün iltisacı dillərdən fərqlənir. Məsdər anlayışı qrammatik vahid olaraq mövcud olsa da

konkret olaraq məsdər şəkilçisi yoxdur. Feil məsdərdə olduğu zaman -masu (～ます) və ya -ru(～る) lüğət formasının köməkliyi ilə düzəlir.

İltisacı dillərdə ələlxüsus Altay dil ailəsində eləcə də Türkologiyada linqvistik baxımdan leksik vahidlər olan şəkilçilərin özünəməxsus məqamı var. Altayşünaslıq dilçilik elmində daha da aktuallaşdığı bir dövrdə Azərbaycan və yapon dillərinin müqayisəli şəkildə tədqiqi də genişləndirilir. Tezisdə qısa və konkret olaraq Altay dil ailəsi konseptinə əsasən bu iki dilin müqayisəli izahını verməyə çalışdım. Dilçilikdə, məsdər çoxfunksional dil kateqoriyadır və feillər və adlar arasında aralıq mövqedədir. Yapon dilində məsdərin funksionallığı bu tədqiqatı bir qədər də dərinləşdirir. Belə görünür ki, hələ uzun müddət yapon dilinin Altay dil ailəsinə daxil olacağı, yoxsa yeni dil ailəsi – Yapon dil ailəsi konseptini qəbul edib oraya yapon dilini, bəlkə də bərabərində Okinava dialektini ayrılıqda daxil ediləcəyi hələ uzun zaman müzakirə mövzusu olacaq.

Əliyeva Nigar

BDU, Şərqişünaslıq fakültəsinin magistrantı

İrabın növləri

İrabın növləri dördür: İrab rəf, nasb, cərr-xəfd və cəzm. Bu dörd növ də 3 qismə bölünür:

1. Eyni zamanda həm isimlərə, həm də feillərə xas olanlar: Bunlar rəf və nasbdır.
2. Ancaq ismə xas olan: Bu cərdir.
3. Ancaq feilə xas olan: Bu cəzmdir.

Bu növlərin hər birinin həm leksik, həm də qrammatik növləri vardır.

رفع-Rəf: leksik mənası ucalıq, yüksəklik, qalxmaq olan irabın bu növü qrammatikada əlaməti “dammə” ’_’ və əvəzləyiciləri olan xüsusi haldır ki, bütün isimlərdə və indiki-gələcək zamanda olan feillərdə özünü göstərir. Məsələn: يقوم علي-

Əli durur ; يصدق البلبيل-Bülbül oxuyur.

Bu misallardan da görüldüyü kimi cümlələrdəki hər iki komponent –isim və feil rəf halındadır.

نصب-Nasb: Leksik mənası qalxmaq,dirçəlmək olan bu növün qramMatikadqa əlaməti fəthə və əvəzləyiciləri olan xüsusi hal formasıdır.Həm isimlərə,həm də feillərə xas olan haldır.Məsələn:استمع كي تفهم السؤال جيدا-**Diqqətlə qulaq as ki,sualı yaxşı başa düşəsən.**

Hər iki misalda feil arzu şəkildə işləndiyi,isim isə cümlədə sintaktik əlaqəsinə görə tamamlıq rolunda olduğu üçün hər iki nitq hissəsi nasb halındadır.

خفد- Xafd və ya Cərr: İrabin bu növünün qrammatikada əlaməti kəsre və əvəzləyiciləri olan xüsusi hal növüdür.Məsələn:

تعرفت علي الكتاب-**Kitabla tanış oldum.** مللت من النوم-**Yatmaqdan usandım;**

Gördüyünüz kimi,hər iki cümlədə isim birbaşa ön qoşmadan sonra gəldiyi üçün xəfd-cərr halındadır.

جزم-Cəzm: Leksik mənası kəsmək doğramaq olan cəzm qrammatikada əlaməti sukun və əvəzləyiciləri olub, feilin indiki-gələcək zamanına xas olan bir növüdür.Məsələn: لم يفهم-**heç nə anlamadı;** لم يسكت حتى الصباح-**Sübhe kimi səsinə kəsmədi.**

Hər iki misalda feil şərt formasında olduğu üçün cəzm halındadır.

İrabin bu dörd növü həm isimləri,həm də feilləri əhatə etdiyi üçün onu iki sahəyə də bölmək olar.Birincisi,إعراب الأسماء, (**isimlərin hallanması**), ikincisi isə, إعراب الأفعال(**feillərin şəkillər üzrə dəyişməsi**). İrabil-əsmə-ya tək isimlərin,təsniyədə olan isimlərin,xarici və daxili cəmdə(bura həm müənnəs,həm də müzəkkər cəm formaları aiddir)olan isimlərin,hal

əlaməti olmayan isimlərin və الأسماء الخمسة adlanan beş ismin (اب اخ فم ذو حم) irabını aid etmək olar.İrabil-əfalə isə nəhv elmində الأفعال الخمسة kimi tanınan beş feil modeli aiddir ki,bunlar da aşağıdakılardır:

الأفعال الخمسة هي : يفعلان , تفعلان , يفعلون , تفعلون , تفعلين

Bildiyimiz kimi ərəb dilində ancaq üç hal(adlıq-mərfu,təsirlik-mənsub,yiyəlik-məcrur və yaxud məxfud)mövcud olduğu üçün dil kateqriyaları da irab baxımından bu hallar arasında bölünür.Yəni bunlar da daim adlıq halda,təsirlik halda və yiyəlik halda olan dil kateqriyalarıdır ki, ərəb nəhv elmində مرفوعات , منصوبات , مجرورات adları altında öyrənilməkdədir.

Teymurova Rübabə

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsinin magistrantı

Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi”ndə vurğuya görə formalaşan omoqraflar

XII əsrdə yaşayıb misilsiz əsərlər yaratmış ustad Nizami Gəncəvi klassik irsimizin görkəmli nümayəndəsi, yaradıcılığı, milliliyi və bəşərililiyi ilə yüksək zirvələri fəth etmiş sənətkardır. Şairin yaşadığı dövrdə ümumi ənənəyə uyğun olaraq müxtəlif millətlərin nümayəndələri elmi əsərlərini ərəb dilində, ədəbi, bədii əsərlərini isə fars dilində yazırdılar. Nizami də dövrünə söykənərək əsərlərini fars dilində yaratmışdır. Nizami əsərlərində dilçiliyin hər sahəsi üçün zəngin araşdırma materialı vardır. Təqdim olunan tezisdə “Xəmsə” poemalarındakı düzgün oxunuşu çətinləşdirən, müxtəlif səhvlərə yol açan omoqraflardan bəhs edilir.

Omoqraf - yunanca “homos” /oxşar, bərabər/ və “grafa” /yazıram/ sözlərinin birləşməsindən əmələ gələrək, “oxşar yazıram” deməkdir. Omoqraflar yazıya görə eyni, tələffüzə görə isə müxtəlif olan söz və söz formalarına deyilir. Fonetik dillərdə /yəni, bütün səsləri həm sait, həm də samit səsləri yazılan, qrafikada əks olunan və tələffüz olunan dillərdə/ omoqraflar yalnız vurğuya əsasən yaranırlar.

Azərbaycan dilindəki omoqraflar haqqında prof. Ə. Dəmirçizadə yazır: “Bir çox hallarda şəkilçi qəbul edərək bəzi söz köklərinə omoqraf olmuş sözləri bir-birindən fərqləndirmək üçün Azərbaycan dilindəki vurğudan istifadə edilir: al`ın-`alın, gə`lin-`gəlin, sə`rin-`sərin, ya`xın-`yaxın, bi`çin-`biçin, bal`dır-`baldır, al`ma-`alma, qa`lın-`qalın və s.” (Ə. Dəmirçizadə, Müasir Azərbaycan dili, 1973, səh. 156)

Vurğuya görə fərqli tələffüzə malik omoqraflar fars dilində də mövcuddur. Belə ki, bu dildə omoqrafların bir qrupu vurğu əsasında, yəni vurğunun bu və ya başqa hecada tələffüz edilməsi ilə yaranır. Fars dili söz vurğusunun omoqraf yaratmaq və fərqləndirmək xüsusiyyətindən Ə.Məmmədova “Fars dilində vurğu” adlı kitabında ətraflı danışmışdır. (Ə.Məmmədova, Fars dilində vurğu,2007, səh. 99)

1. Məsnəvilərdə vurğu əsaslı omoqraflar: Artıq qeyd etdiyimiz kimi, fars dilində də başqa dillərdə olduğu kimi, omoqrafların bir qrupu vurğu əsasında, yəni vurğunun bu və ya başqa hecada tələffüz edilməsi nəticəsində yaranır. Məsələn: ماهی/ma`hi/ – *balıq*; ماهی/mahi/ – *bir ay*; خالی/xa`li/ – *boş*; خالی/xali/ – *bir xal* روزی/ru`zi/ – *ruz* /ruz/ – *bir gün*; بدو /be`du/ – *ona* (yön ş.+u); بدو/bedou / – *qaç*; بکش /be`koş/ – *vuruş*; بکش /bekoş/ – *öldür, qətlə yetir* və s.

روز/ruz/ - *gün* nominativ sözüne sözdüzəldici, vurğulu یای/ya-yə məsdər/ əlavə etsək, söz vurğusu son hecaya düşən روزی/ru`zi/ – *ruz*, *gündəlik qazanc* məfhumlu leksem; həmin sözə sözdəyişdirici, vurğusuz ویا یای وحدت ویا یای نکره /ya-yə vəhdət və ya ya-

ye nəkərə/ əlavə etdikdə isə vurğusu ilk hecada olan /ruzı/ ruzi/ – *bir gün* mənalı leksem formalaşır. Bu iki söz qrafikada eyni yazıldığı üçün, yalnız vurğu ilə fərqlənən omoqrafları yaradır. Nizami məsnəviləri vurğu əsaslı bu tip omoqrafların çoxluğu ilə diqqət çəkir.

2. Nümunələrə nəzər salmaq:

بیرهن خود ز گیا بافتی،

خشت زدی روزی از آن یافتی .

/pirəhən-e xod ze giya bafti,

xəşt zədi, ru`zi əz an yafti./

(*Öz köynəyini otlardan toxumuşdu,*

Kərpiç kəsir və ondan ruzi qazanırdı) (Sirlər xəzinəsi, s.120)

روزی از آنجا که فراغی رسید،

باد سلیمان بچراقی رسید.

/ ruzi əz anca ke çeraği resid,

bad-e soleyman be çeraği resid./

(*Bir gün işlərindən azad olanda*

Süleyman müdrük bir insanla rastlaşdı.) (Sirlər Xəzinəsi, 105)

Yuxarıda Nizami Gəncəvinin ilk məsnəvisi “Sirlər xəzinəsi” məsnəvisindən nümunə gətirilən beytlərin birində/ ruzi/ sözündə vurğu son hecaya, ikinci beytdə isə birinci hecaya düşmüşdür.

Fars dilində omoqraflar əsasən bir çox səbəblərdən yaranır. Nizami mətnlərini düzgün oxumaq və mənalandırmmaq üçün bu leksik vahidlərin (omoqrafların) oxunuşuna ciddi diqqət yetirmək lazımdır.

Şəfəq Ağalarlı

BDU, Şərqişünaslıq fakültəsinin III kurs tələbəsi, TEC-in sədri

Daniel Defonun “Robinzon Kruzo” əsərinin ərəb qaynağı

İbn Tufeyl ərəb-İspan fəlsəfi nəsrinin görkəmli nümayəndələrindən biridir. Tam adı Əbu Məhəmməd ibn Abd əl-Məlik ibn Tufeyl əl-Əndəlusidir. O, XII əsrin əvvəllərində

Qranada yaxınlığında dünyaya gəlib. Qranadada əl-Muvahhad hakimi Əbu Yaqub Yusifin yanında katiblik eden İbn Tufeyl həm də həkimlik edir, eləcə də fəlsəfə ilə maraqlanır, ziyalı təbəqənin məclislərində iştirak edirdi.

İbn Tufeyl neoplatonizm fəlsəfəsinin təsiri altında yazdığı Hayy ibn Yaqzan əsəri ilə məşhurlaşmışdır. Əsərin əsas qayəsi insan aqlının və hissiyatının çata biləcəyi ilahi hikmətlərin, varlığın sirlərinin nümayişindən ibarətdir. Əsərin əsas qahramanı olan Hayy ibn Yaqzan körpəlikdən tənha bir adada kimsəsiz həyata məhkum olur. Tək-tənha, ətraf aləmi müşahidə edə-edə Hayy ibn Yaqzan Mütləq Həqiqətə çatmaq yolunda əqli, hissi və təcrübi biliklərini daim artırır və sonda o, arif məqamına çatır. Qəhrəmanın adı, Hayy ibn Yaqzan tərcümədə "Oyaq olanın diri oğlu" mənasını verir. İbn Tufeyl bu adı ibn Sinanın eyni adlı fəlsəfi risaləsindən götürüb. İbn Sina bu ad altında bir neçə səhifəlik alleqorik bir əsər yazıb.

Digər tərəfdən haqqında danışdığımız Hayy ibn Yaqzan povesti bizi daha çox bir ədəbi nümunə kimi maraqlandırır. İbn Tufeyl fəlsəfi qaynaqlardan bəhrələnsə də, gözəl bir nəsr nümunəsi, bədii əsər yaratmışdır. Əsərdə Hayy ibn Yaqzanın dünyaya gəlməsi belə təsvir olunur: "Hayyın bioloji ata və anası olmamış, Allah onu Adəm kimi öz qüdrəti ilə palçıqdan yaratmışdır". Bu proses əsərdə olduqca maraqlı təsvir olunur. Ədib günəş şüaları altında palçıqda əmələ gələn kimyəvi-bioloji prosesləri təsvir edir, insanın xəlqini varlıqların ilahi təcəllini əks etdirməsi ilə əlaqələndirir.

Balaca Hayy ağılı kəsən andan ətraf aləmi müşahidə edir. O, ilk olaraq təbiətlə bağlı biliklər əldə edir. Adada yaşayan Hayy heyvanlardan fərqli olaraq ağıla, darrakəyə malik olduğunu anlayır. O, özünə paltar hazırlayır, koma tikir, oddan istifadə etməyi öyrənir, silah və əmək alətləri yaradır.

Əsər Robinzon Kruzo kimi adada tənha yaşayan bir insanın yaşam mücadiləsini təsvir edir. Amma Robinzondan fərqli olaraq, Hayy hələ insan cəmiyyətində yaşamadığından bütün bilik və təcrübəsini təkbaşına kəsb edir. Əsərdə Hayy zaman-zaman idrak və duyğu yolu ilə irəliləyib fizikadan metafizikaya yönəlir, o, dünyanın bir Yaradanı olması qənaətinə gəlir. Bir gün adaya Əsəl adlı bir abid gəlir. İlk vaxtdək heyvanların əhatəsində olan, Adəm övladı görməyən Hayyın öz həmcinsi olan Əsədlə görüşü və onların bir sıra məsələlərdə fikir mübadiləsi etməsi diqqəti cəlb edir. Belə ki, bir adada tək-tənha yaşayan Hayy da, insan cəmiyyətində yaşayıb peyğəmbərlərin və övliaların biliklərindən bəhrələnməmiş Əsəl də bəzi məsələlərdə həmfikir olurlar. Hayy Əsəllə birlikdə insanların məskunlaşdığı yerə getsə də, orada yaşaya bilməyib adaya, öz tənha hayatına dönür. Əsərdən İbn Tufeylin həm Şərqi, həm də qədim yunan fəlsəfəsinə

dərindən bələd olması anlaşılır. Xüsusilə, İbn Sinanın və neoplatoniklərin onun fəlsəfi baxışlarının formalaşmasına böyük təsiri olub.

İbn Tufeylin “Hayy ibn Yaqzan” əsəri orta əsrlərin ən dəyərli nümunələrindən sayılır. Daniel Defonun “Robinzon Kruzo” romanında bu əsərdən təsirləndiyi bildirilir. 1719-cu ildə qələmə alınan “Robinzon Kruzo”da da baş obraz 28 il issiz bir adada həyatda qalmağa çalışır. O həm təbiət qüvvələrinə, həm də quldurlara qarşı tək mübarizə aparır. Əsərin gedişatında o, Cümə adlı biri ilə dostlaşır və onların dialoqlarında bir çox fəlsəfi məsələlər əks olunur.

Qeyd olunan hər iki əsərdə istər süjet oxşarlığına görə, istərsə də, məzmun bənzərliyinə görə çoxsaylı orta məqamlar mövcuddur.

Atlıxanlı Aysel

BDU, Şərqişünaslıq fakültəsinin magistrantı

Məsud Səəd Salman Divanı klassik yaradıcılıq modeli kimi

Məsud Səəd Səلمان 1046-cı ildə Lahorda anadan olub. Onun atası 60 il Qəznəvilər dövlətinin əyanlarından biri olmuş və müxtəlif dövlət işlərini görmüşdür. Bu barədə şair şeirlərinin birində deyir:

Altmış il tamam xidmətdə oldu,
Mənim atam Səəd ibn Səلمان.
Gah əyalətlərdə hakim oldu,
Gah da sarayda oldu əyan.

شصت سال تمام خدمت کرد
پدر بنده سعد بن سلمان
گاه باطراف بودی از اعمال
گاه بدرگاه بودی از اعیان

Mənbələrin verdiyi məlumata görə, onun üç dildə: dəri, ərəb və hind dilində divanı olmuşdur. Şairin həmin divanlarından yalnız dəri dilindəki divanı bizə gəlib çatmışdır. Ərəb dilində yazdığı şeirlərdən isə təkəcə bir beyt Vətətin divanından bizə məlumdur. Səəd Salman həm də dövrünün qabaqcıl ziyalıları ilə dost olmuşdur. Məsələn: Əbu Məhəmməd Rəşidi , Əbülülə ibn Yəqub Ətai və s. Səəd Salman divanının iki yerində Əbülülə ibn Yəqub Ətainin vəfatından danışır. Əbülfərəc Runi də onun dostu idi və Səəd Salman onu özünün müəllimi hesab edirdi. Səəd Salman dövrünün qabaqcıl şairləri olan Muxtari, Müizzü, Sənai, Kamal Buxarai, Cəmaləddin Nəser ilə ədəbi əlaqələr saxlayırdı.

Onun Qəznəvilər sarayında dəqiq hansı vaxtdan etibarən qulluğa başlaması məlum deyil, ancaq Səəd Salman Seyfəldövlə Mahmudu qəsidə yazmışdır.

Əlli il bundan öncə söylədi Əbu

Reyhan,

Onun kitabı adlanırdı "Təfhim"

Bir şah olacaq dünyaya hakim,

Hicri tarixində olanda te, sin və cim.

بسال پنجاه ازین پیش گفت بو ریحان
در آن کتاب که کرد است نام او تفحیم.
که پادشاهی صاحب شود بجهان
چو سال هجرت بگذشت ت و سین و جیم

Şeirlərindən məlum olur ki, Səəd Salman sarayın məşhur şairlərindən olmuşdur, onun divanı 16 min beytdir və onlar qəsidələrdən, qitələrdən, məsnəvilərdən, müsəmmət, qəzəl və rübailərdən ibarətdir. Hətta bu barədə şairin özü də qeyd edir ki, mən fars şeirinin Rudəkisi, ərəb şeirinin Hanisiyəm. Saray mühitində şairlərin əməyini qiymətləndirmək, çox güman ki, Səəd Salmana həvalə edilmişdir. Şairin özü də sultanlardan kifayət qədər hədiyyələr almışdır. Hətta mənbələrdə verilən məlumatlara görə, onun mülkü bir vaxt əlindən alınmış və şair mülkünü geri almaq üçün Qəznəyə şikayətə getmişdir. Ancaq şair Qəznəyə çatmamış düşmənləri onu gözdən salmaq üçün tədbirlər görmüşlər. Nizami Əruzi qeyd edir ki, şairə böhtan atanlar İbrahim şaha belə məlumat verirlər ki, oğlu Mahmud atasından uzaqlaşıb səlcuq sultanı Məlikşahla birlikdə olmaq istəyir və bu qərarı Səəd Salmanın şeirlərinin təsiri ilə qəbul etmişdir və Səəd Salman da onunla birlikdə səlcuqların yanına getmək istəyir. İbrahim şah qəzəblənib şairi Hindistandakı Dəhək qalasına salır. Şair qaladan kənara gedə bilməzdi və yalnız onun daxilində istədiyi yerdə yaşaya bilərdi. Düşmənlərin təhriki ilə şah Səəd Salmanı Dəhək qalasından çıxarıb Su qalasındakı zindana salıb ayaqlarına qandal vurdurur. Su qalasında şair məşhur astronom Bəhrami ilə tanış olur. Ondan astronomiyayı öyrənir.

Nizami Əruzi yazır ki, şairin hüquqları təmin edilmir və Səəd Salman zindanda vəfat edir. Lakin başqa mənbələrə görə, şairin dostu Əbülqasım Xəss onu 1096-cı ildə həbsdən azad etdirir. Şair həbsdən azad olandan sonra Nizaməddin Fərisinin sifarişi ilə Səəd Salman "İxtiyarati-Şahnamə" ("Şahnamə"dən seçmələr) kitabını yazır. Kitab antologiya xarakteri daşıyır. Şair Əbu Nəsrədən xahiş edir ki, ona vəzifə versin. Əbu Nəsr şairi Çələndar qalasının canişini təyin edir. Bununla da, Səəd Salman tək-cə tutulmuş şair yox, həm də əyan olur. Həmin dövrdəki hadisələr şairin şeirlərində öz əksini tapıb. Bəzi məlumatlara əsasən, Xətibi də Səəd Salmanla bir zindanda yatıb. Bunu Səəd Salmanın ona yazdığı şeirdə aydın görmək olur. Şair iki kərə zindana düşür və yenidən zindana düşməsinə özünün təkəbbürlülüüyündə görür. Mənbələr göstərir ki, şair birinci dəfə 19 il, ikinci dəfə isə 32 il zindanda olmuşdur. Bütövlükdə, şairin 51 yaşı zindanda keçmişdir. Ancaq yarım əsr zindanda qalmağa sağlamlıq tap gətirməz. Şair neçə il zindanda qalmasını, 1116-cı ildə Arslan şaha yazdığı qəsidəsində qeyd edir. İkinci dəfə həbsdən şair yenə də dostu Tahir ibn Əli vasitəsilə 1107-ci ildə azad olur. Bu dövrdə şairin artıq 62 yaşı var idi. Onu şah kitabxanasının gözetçisi təyin edirlər. Bir daha şairi şah məclislərinə dəvət etmirlər və bundan inciyən Salman şeirlərində öz narazılığını bildirir. Bir çox hadisələr Səəd Salmanın gözləri qarşısında baş verirdi və bunları şair öz qəsidələrində göstərirdi. 1046-cı ildə anadan olan şair 87 il ömür sürmüş və təqribən 1143-cü ildə vəfat etmişdir.

Səəd Salman fars şeirinə sadəlik gətirmişdir. Onun şeirlərində dəri dilinin saflığı özünü göstərir. Şair poetik dillə fikirlərini elə asan ifadə edir ki, adi insanlar da mənanı anlayıb, tez yadlarında saxlayırlar. Hələ sağlığında belə, şairi klassiklər sırasında hesab edirdilər. Vəfatından sonra şairin bir çox şeirlərinə nəzirələr yazılmışdır. Səəd Salmanın əsərləri o qədər məşhur idi ki, hətta nəzirə yazanda belə, adını qeyd etməyə ehtiyac qalmırdı. Məsələn, Əbul Məali özünün “Kəlilə və Dimnə”sində şairin bütöv bir qəsidəsini sitat verir. Ondan hətta fars şeirinin böyük ustadı Hafiz Şirazi bəhs etmiş, şeirlərinə valeh olmasını söyləmişdir.

Şairin ədəbi irsini ilk dəfə M. Qəzvini araşdırmışdır. O, şairin həyatı və yaradıcılığı barədə elmi monoqrafiya yazmışdır. Şairin divanı 1939-cu ildə Tehranda nəşr olunmuşdur. Onu çapa Tehran Universitetinin professoru Rəşid Yasimi hazırlamışdır. Ona bu işdə şair P. Bəxtiyari və S. Nəfisi kömək etmişdir. Şairin ədəbi irsinin araşdırılması ilə dünya şərqşünasları da məşğul olmuşdur.

E. Bertels onun barəsində “Fars-tacik ədəbiyyatı tarixi” kitabında geniş məlumat vermişdir. İki qəsidəsi isə rus dilinə tərcümə edilmiş və “Tacik ədəbiyyatı antologiyası ” kitabında çap olunmuşdur. Onun verdiyi məlumata görə, Rəşid Yasiminin redaktorluğu ilə nəşr olunan Məsudun divanı böyük maraq doğurur. Naşir ön sözdə yazır ki, Məsudun misraları ilə hələ məktəbdə oxuyarkən tanış olub və heyrətə gəlib ki, qəsidələr nəinki nifrətdən başqa heç nəyə layiq olmayan insanların boş tərfi ola bilər, həm də həqiqi insani hissləri ifadə edə bilər. İran, Əfqanıstan və Tacikistan ədəbiyyatı tarixində Məsud Səəd Salman xüsusi yeri olan şairdir. Şairin həm ədəbi irsi, həm də keşməkeşli həyatı farsdilli ədəbiyyat tarixindən bir nümunədir.

Xəlilzadə Lələ

BDU, Şərqşünaslıq fakültəsinin magistrantı

Ərəb dilində siyasi terminlər

İnsan fəaliyyətinin bir çox sahələrinin spesifik dil xüsusiyyətləri vardır. Diplomatyanın dili müəyyən bir dövlətin beynəlxalq müstəvidə digər dövlətlərlə danışdığı dildir. Dövlətin siması diplomatik sənədlərin dili ilə mühakimə olunur.

Digər fəaliyyət sahələri kimi diplomatyanın da öz dili, öz terminologiyası vardır. Diplomatik dildə müxtəlif ölkələrin diplomatları üçün eyni mənə daşıyan, lakin eyni dildə danışan insanlar tərəfindən heç də həmişə başa düşülməyən bir çox peşəkar terminlər var.

Diplomatik mətnlərin materialı göstərir ki, onlar müxtəlif sahələrin terminologiyasından istifadə ilə xarakterizə olunur; mülahizə və dəqiqlik üçün səciyyəvi olan müxtəlif vasitələrlə ötürülən müxtəlif məlumatların mövcudluğu, atributiv konstruksiyalar və ifadələrin sıxılmasının digər üsulları (iştirak konstruksiyaları, məsdər konstruksiyalar); nominal ifadə; sadə və müşahidə olunan mürəkkəb cümlələr üstünlük təşkil edir.

Dilin bütün leksik tərkibi kimi, diplomatik fəaliyyət terminologiyası da xarici aləmin hadisələri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə yaranıb, hazırda mövcuddur və inkişaf etməkdədir. Onun dildənkənar, sosial şərtiyyəvi özünü xüsusilə qabarıq şəkildə göstərir. Bu sahədə bir çox terminlər eramızın erkən dövründə yaranmışdır.

XIX - XX əsrlərdə əksər hökumətlərdə digər dövlətlərlə rəsmi münasibətlərdə öz ana dilindən istifadə etmək tendensiyası meydana gəlmişdir. Diplomatik terminologiyanın inkişafına öncə latın dili, sonra isə fransız dili böyük təsir göstərmişdir. XX əsrdə beynəlxalq dil olaraq ingilis dili bu sahənin terminologiyasının inkişafına müəyyən təsir göstərməyə başlamışdır. Hazırda dünyada diplomatiya sahəsində istifadə olunan terminlərin əksəriyyəti bu dillərdən lüğətə daxil olan sözlərdir. Məsələn diplomat, persona grata/non grata, modus və s.

Ərəb dilinə daxil olan alınma söz, alındığı dilin görünüşünü saxlayaraq ümumiyyətlə, assimilyasiya proseslərinə məruz qalmaya bilər. Ərəb dilində belə sözlərə çox rast gəlinməkdədir. Məsələn:

- دبلوماسية (diplomasiya), - دبلوماسي (diplomat), - بروتوكول (protokol), - إتيكيت (etiket), - فيتو (veto) - فيتو (diplomatiya) və s.

Ərəb dilində sözlərin assimilyasiya prosesinə məruz qalmayan formaları ilə yanaşı, ərəb dilinin bu sözlərə alternativ istifadə etdiyi sözlər də kifayət qədərdir. Bu sözlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) bütün rəsmi dillərdə eyni şəkildə istifadə olunsada, ərəb dilində həmin sözlər yad söz kimi qəbul olunur və onların ekvivalenti yaradılıb. Məsələn:

- status-kvo - تأشيرة, visa - مذكرة, memorandum - ملحق, attaçə - ملحوظة, Nota - الوضع الراهن, ratifikasiya تصديق və s.

Onu da qeyd edək ki, ərəb dili ingilis, fransız və rus dilləri ilə yanaşı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) rəsmi dillərindən biridir.

Səfərəliyev Cavid

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsinin III kurs tələbəsi

Azərbaycan və Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin siyasi-iqtisadi əlaqələri

Bildiyimiz kimi Azərbaycan Türkləri ərəb xalqı ilə tarix boyu dərin mədəni, iqtisadi, siyasi əlaqələrə sahib olmuşdur. Şübhəsiz ki, burada ən başlıca olaraq İslam dininin böyük rolunu vurğulamaq lazımdır. İki toplumunda inancının bir olması bu əlaqələri daha da dərinləşdirmiş, inkişaf etdirmişdir. Ötən əsrin sonlarında yenidən öz müstəqilliyinə qovuşan Azərbaycan Respublikasını BƏƏ 1991-ci ilin 26 dekabr tarixində bağımsız dövlət kimi tanımışdır. İki ölkə arasında diplomatik əlaqələr 1992-ci ilin sentyabrın 1-də qurulmuşdur. Azərbaycan ilə Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri arasında əlaqələr əsasən beynəlxalq təşkilatlar, xüsusilə də Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsində mövcud olmuşdur. Həmçinin bu münasibətlər içərisində parlamentlər arası əlaqədə qeyd edilməlidir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində Azərbaycan-Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri parlamentlərarası əlaqələr üzrə işçi qrupu fəaliyyət göstərir. İqtisadi əlaqələrə gəldikdə isə BƏƏ ilə Azərbaycan Respublikası arasında iqtisadi əlaqələrin mühüm formalarından biri də xarici ticarətdir. Azərbaycana BƏƏ-dən kimya və neft-kimya, maşınqayırma məhsulları, elektrotexnika avadanlığı, yüngül və yeyinti sənaye məhsulları gətirilir. Azərbaycandan BƏƏ-nə isə kimya və neft-kimya sənaye məhsulları, yeyinti sənayesi və metallurjiya məhsulları ixrac edilir. Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, gələcəkdə 2 ölkə arasındakı bütün sahələr üzrə əməkdaşlıq daha da dərinləşdirilməlidir.

Türbəndiyev Əkbər

BDU, Şərqsünaslıq fakültəsinin III kurs tələbəsi

Fars dilində feli sifət tərkibləri

Feli sifətlərin şəkli əlamətləri müxtəlif olduğu üçün, onların vasitəsi ilə düzələn feli sifət tərkibləri də müxtəlif şəkillərdə olur. Feli sifət tərkibləri söz birləşmələrinin bir növü kimi, bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Feli sifət tərkibləri sintaksisin tədqiqat obyektidir. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, yanaşma əlaqəsi ilə düzələn iki komponentli feli sifət birləşmələri bəzi hallarda sabitləşərək mürəkkəb sifət kimi işlənilir. Nümunə olaraq أَشْفَتِه حال (bədbəxt, yazıq), جِهَانِ دِيِه (dünyagörmüş) və s. sözləri göstərmək olar. Göstərdiyimiz bu sözlər feli sifətin mürəkkəb forması kimi diqqəti cəlb edirlər. Feli sifət tərkiblərinin xarakter xüsusiyyətlərini öyrənərkən onları quruluşuna və mənasına görə iki hissəyə ayırmaq olar.

1. Feli sifət tərkiblərinin forma xüsusiyyətləri aşağıdakı kimidir:

- a) Feli sifət tərkibləri iki, üç və daha artıq komponentdən ibarət ola bilər
- b) Feli sifət ilə onun tərkib düzəltdiyi sözlər arasında işlənən qrammatik əlaqələr müxtəlif ola bilər. Feli sifət tərkibin sonunda, ortasında, axırında işlənə bilər

2. Feli sifət tərkiblərinin məna xüsusiyyətləri:

- a) Feli sifət tərkiblərinə müəyyən bir fikir və ifadəsini tapır
- b) Feli sifət tərkiblərində hal və hərəkət haqqında məlumat olur
- ğ) Feli sifət tərkiblərində hal və hərəkətin subyekt haqqında məlumat ola bilər
- q) Feli sifət tərkiblərində hal və hərəkətin yeri, zamanı, səbəb, məqsədi, tərzi, subyekt və s. haqqında məlumat olur
- v) Feli sifət tərkibləri cümlənin müəyyən bir üzvü olmaq etibarilə müəyyən sintaktik vəzifə daşıya bilərlər

Feli sifət tərkibləri əsas etibarilə feli sifət və ondan asılı olan və onu izah edən tərəflərdən ibarət olur. İndi isə feli sifət tərkibindəki komponentin vəziyyətini aydınlaşdırmaq. Feli sifət tərkiblərində komponentlərin sayı ikidən az olmamalıdır. İki komponentli tərkiblərin tərəfləri arasında qrammatik əlaqə məhdud olacaqdır. Bu qrammatik əlaqə idarə əlaqəsi də ola bilər. Ya da yanaşma əlaqəsindən ibarət ola bilər. Feli sifət tərkiblərinin komponentlərini sayı çoxaldıqca onların arasındakı qrammatik əlaqələrin növü də çoxalacaqdır. Bu zaman həm feli sifət tərkibi, həm də qrammatik əlaqələr mürəkkəbləşir. Belə ki, tərkib üç, dörd və daha artıq komponentdən ibarət olarsa bunların arasındakı qrammatik əlaqələr əsasən izafət-yanaşma, yanaşma-izafət, yanaşma, idarə – izafət və s. ibarət olacaqdır.

Feli sifət tərkibləri əgər üç, dörd və daha çox komponentdən ibarət olarsa, bunların arasındakı qrammatik əlaqələr də həm müxtəlif, həm də bir neçə olur.

İki komponentli feli sifət tərkibləri. Onlar arasında işlənən qrammatik əlaqə ya izafət, ya da yanaşma əlaqəsindən ibarət ola bilər. Məsələn:

زن جوان در حالیکه طفل آرام شده را در آغوش گرفته بود بسوی من آمد

(Cavan qadın sakitləşmiş uşağı qucağında tutduğu halda mənə tərəf gəldi)

Göstərilən bu misaldakı «sakitləşmiş uşaq – طفل آرام شده» feli sifət tərkibinin komponenti arasındakı qrammatik əlaqə izafət əlaqəsindən ibarətdir.

Üç komponentli feli sifət tərkibləri. Bunların komponentləri arasındakı əlaqə həm izafət, həm yanaşma, həm də izafət-yanaşma şəklində ola bilər. Məsələn:

او گناه گذشته خود را نیز اعتراف کرد

(O öz keçmiş günahını də etiraf etdi)

Dörd komponentli feli sifət tərkipləri. Onların komponentləri arasındakı qrammatik əlaqələr izafətdən, izafət və yanaşmadan və həmçinin ön qoşmaların işlənməsi ilə yaranan əlaqədən ibarət olur. Məsələn:

در وسط اطاق عکس بزرگ کرده شهر باکو دیده می شود.

Göstərilən misaldakı « Bakı şəhərinin böyüdülmüş şəkli » feli sifət tərkiplərinin komponentləri arasındakı qrammatik əlaqə yalnız izafət əlaqəsindən ibarətdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, elə dörd komponentli feli sifət tərkipləri də var ki, onların komponentləri arasındakı əlaqə həm izafət, həm də yanaşma ola bilər. Məsələn:

با لطفی که بمن دارید قبول زحمت کنید و این پول را از طرف من یا حتی از طرف خودتان برای دوا و دکتر به پدر آن بچه زنبور زده بدهید.

(Mənə olan lütfkarlığınıza görə zəhmət olmasa bu pulu mənim tərəfimdən, hətta öz tərəfinizdən dərman almaq və həkim çağırmaq üçün o arı sancmış uşağın atasına verin.)

Göstərdiyimiz bu misalda « o arı sancmış uşağın atası - پدر آن بچه زنبور زده » feli sifət tərkiplərində ikinci və üçüncü komponentlər yanaşma, qalanları isə izafət əlaqəsi vasitəsilə birləşmişdir.

Beş komponentli feli sifət tərkipləri. Beş və daha çox komponentli feli sifət tərkipləri arasındakı qrammatik əlaqələr yuxarıda göstərdiyimiz qrammatik əlaqələr kimidir. Məsələn:

این برنامه را روزنامه اطلاعات در شماره یکشنبه هفته گذشته خود نوشته بود

(Bu program Ettelaat qəzetinin keçən həftə bazar ertəsi nömrəsində yazılmışdı.)

Bu misaldakı « keçən həftə bazar ertəsi nömrəsi – شماره یکشنبه هفته گذشته خود » feli sifət tərkiplərində beş komponentdən ibarətdir. Aralarındakı qrammatik əlaqə izafət əlaqəsindən ibarətdir.

Demək, fars dilində feli sifət tərkipləri iki, üç və daha artıq komponentdən ibarət ola bilərlər. Bu komponentlərdən birinin, həm də əsas, aparıcı komponentin feli sifət olması əsas şəərtədir.

Feli sifət tərkiplərində müəyyən hərəkət anlayışı hiss olunur və bu tərkiplər bütöv şəkildə müəyyən bir cümlə üzvü ola bilərlər.